

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

Беззубенко А.В.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ (V – XV СТ.)

*Методичні рекомендації для підготовки до семінарських
занять*

ХАРКІВ
2021

УДК 94(4)''0375/1492''(075.8)
ББК 63.3(0)4я73
Б 39

Укладач: Беззубенко А. В.

Рецензенти:

Гончарова О. С. – кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Мірошніченко С. В. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Історія середніх віків (V – XV ст.). Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять. Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 106 с.

Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Протокол № 7 від 11.11.2021

Видано за рахунок укладача

ЗМІСТ

Вступ	3
Предмет, мета та завдання навчальної дисципліни «Історія середніх віків»	5
.....	
Зміст навчальної дисципліни «Історія середніх віків»	7
Тема 1. Стародавні германці	17
Тема 2. Франкське суспільство за даними «Салічної правди» ...	23
Тема 3. Візантійська община за даними «Землеробського закону»	29
.....	
Тема 4. Розвиток феодалних відносин у франкському суспільстві (VII – IX ст.)	33
.....	
Тема 5. Середньовічні міста. Комунальний рух	43
Тема 6. Соціально-економічне життя в середньовічному місті	49
.....	
Тема 7. Політична боротьба в Англії наприкінці XII – на початку XIII ст. Велика хартія вольностей	56
.....	
Тема 8. Становище французького селянства у XIII – XIV ст. Жакерія (1358 р.)	61
Тема 9. Становище англійського селянства у XIII – XIV ст. Повстання Уота Тайлера (1381 р.)	66
.....	
Тема 10. Німеччина в XI – XV ст. «Золота булла» Карла IV	72
Тема 11. Культура у період Раннього та Класичного Середньовіччя	78
.....	

Тестові завдання	88
Питання до заліку	104

ВСТУП

Посібник розроблений з метою сприяння більш ефективній організації навчальної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня другого року навчання історичного факультету на семінарських заняттях з історії середніх віків. Теми практичних занять підібрані таким чином, щоб дати здобувачам максимально повне уявлення про ключові проблеми історії Середньовіччя протягом V – XV ст. Матеріали посібника забезпечують засвоєння здобувачами у повній мірі системи знань про закономірності та особливості розвитку європейської цивілізації у добу Раннього і Класичного Середньовіччя. Зокрема хронологію, періодизацію, еволюцію суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку країн Європи у V – XV ст. У ході вивчення даного курсу студенти познайомляться з основними історичними джерелами та відомими працями медієвістів.

Однією з основних форм роботи на семінарських заняттях є обговорення поставлених проблем на основі середньовічних джерел та літератури. Студенти повинні орієнтуватися, перш за все, на самостійне прочитання, осмислення, тлумачення історичних джерел. Вони повинні навчитися аналізувати історичне джерело, з'ясовувати ступінь його об'єктивності та достовірності, враховуючи час і місце його створення, погляди та переконання авторів тощо. Навчитися критично підходити до тверджень, фактів, оцінок, поданих в джерелі.

У посібнику зазначається мета, предмет, завдання, зміст навчальної дисципліни «Історія середніх віків». Матеріали даного посібника згруповано у відповідні теми. До кожної теми пропонується перелік проблем для обговорення, методичні рекомендації, інформаційне забезпечення, практичні завдання. Також до посібника включено глосарій, до якого увійшли основні поняття доби Середньовіччя, та тестові завдання.

Дане видання має сприяти оволодінню студентами загальнопрофесійними компетенціями відповідно до освітньої програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 014.03 Середня освіта

(Історія).

ПРЕДМЕТ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ»

Навчальна дисципліна «Історія середніх віків» є однією із важливих та фундаментальних дисциплін, які викладаються на історичному факультеті. У ній розглядається історія виникнення, розвитку та занепаду феодалізму в країнах Західної Європи та Візантії упродовж понад як тисяча років від падіння Західної Римської імперії в 476 р. до кінця XV ст., для Візантійської імперії – до 1453 р.

Основною *метою* даної навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із особливою епохою в європейській історії, що охоплює V – XV ст. і традиційно називається Середніми віками.

Основні *завдання* полягають у тому, щоб визначити витоки формування середньовічної цивілізації, простежити основні етапи розвитку західноєвропейських країн у V – XV ст. та їх особливості, сформувані глибокі і різнобічні уявлення про значення феодального періоду в історії Європи, а також місця середньовічної Західної Європи в історії світової цивілізації.

У результаті засвоєння даного матеріалу студенти повинні:

- ✓ знати періодизацію історії середніх віків, основні дати з історії європейських країн у середні віки;
- ✓ знати основні види середньовічних джерел та специфіку роботи з ними;
- ✓ визначати основні тенденції, що відбувалися в суспільстві, політичних інститутах, економіці, релігії, культурі у добу Середньовіччя;
- ✓ характеризувати особливості становища окремих країн та інших утворень на історичній карті у добу Середньовіччя;
- ✓ аналізувати тексти та інші пам'ятники доби Середньовіччя в їх історико-культурному контексті у відповідності з сучасними методами джерелознавчого аналізу;
- ✓ розуміти історичну і культурну своєрідність середньовічної цивілізації, її значення в загальноісторичному процесі, вплив Середньовіччя на сучасні реалії.

Відповідно до усталеної періодизації історії середніх віків, у

посібнику вміщено інформацію, що стосується періодів Раннього та Класичного Середньовіччя. Так, у період Раннього Середньовіччя (V – XI ст.) були закладені основи європейської цивілізації, що вироста на ґрунті взаємодії спадщини цивілізації Римської імперії, яка занепадала, і культури варварського світу. Це був час появи варварських та ранньофеодальних королівств.

Період Класичного (Високого, Розвинутого) Середньовіччя (XI – XV ст.) характеризується внутрішнім і зовнішнім підйомом, розквітом феодальних відносин, лицарства і куртуазної культури, зростанням міст, виникненням станово-представницької монархії, появою перших паростків світського знання, університетів тощо.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ»

Змістовий модуль 1. Сутність феодалізму та його становлення в країнах Західної Європи (V – XI ст.)

Тема 1.1. *Вступ до «Історії середніх віків».* Предмет та завдання курсу «Історія середніх віків». Історія терміна «середні віки». Хронологічні рамки і географічні межі періоду. Періодизація історії середніх віків.

Зміст терміна «феодалізм» в історичній науці. Співвідношення понять «Середньовіччя» і «феодалізм». Загальна характеристика феодалізму. Відмінність західної моделі феодалізму від східної. Історичне місце середніх віків в історії людства.

Класифікація середньовічних джерел. Джерела з історії Раннього (V – XI ст.) і Класичного Середньовіччя (XI – XV ст.).

Тема 1.2. *Завоювання варварами Західної Римської імперії та створення «варварських» королівств.* Варварські племена на території Європи до Великого переселення народів. Кельти. Суспільний лад стародавніх германців за даними Цезаря і Тацита.

Кризові явища у розвитку Західної Римської імперії у IV – V ст. Велике переселення народів та його історичні наслідки. Економічні, політичні та етнічні зміни, які сталися внаслідок розпаду Західної Римської імперії. Завоювання Західної Римської імперії варварами.

Політична карта Європи у V – на початку VI ст. Утворення «варварських» королівств на території Західної Римської імперії в умовах її розпаду: Вестготське королівство, Королівство вандалів і аланів, Королівство свевів, Бургундське королівство, Франкська держава, Остготське королівство, Лангобардське королівство, англосаксонські королівства.

Головні шляхи становлення феодальних відносин на території Західної Європи у V – VI ст.

Тема 1.3. *Становлення феодалізму у Франкській державі.* Франкське завоювання Галії. Держава Меровінгів та її особливості (V – середина VIII ст.). Особливості правління Хлодвіга I (481 – 511 рр.). Господарське життя та суспільний лад франків за даними

«Салічної правди». Соціальне розшарування у франкському суспільстві меровінгського періоду. Зростання великої земельної власності і початок розорення вільних общинників. Галло-римське населення та його роль у феодалізації франкського суспільства. Поділ королівства при наступниках Хлодвіга I. Дагоберт I (629 – 639 рр.).

Об'єднання країни майордомами Австразії. Прискорення процесу феодалізації. Об'єднання франкських земель при Піпіні Герістальському (680 – 714 рр.). Бенефіційна реформа Карла Мартелла (717 – 741 рр.), її соціальні передумови та наслідки. Початок правління династії Каролінгів. Особливості правління Піпіна III Короткого (741 – 768 рр.).

Франкська монархія Каролінгів та посилення процесу феодалізації в суспільстві. Створення держави Карла Великого (768 – 814 рр.) та притаманні їй особливості ранньофеодальних відносин. Завоювання Лангобардського королівства, утворення Іспанської марки, підкорення Саксонії. Війни з аварами, західними слов'янами і арабами. Організація управління при Карлі Великому.

Завершення перевороту в поземельних відносинах. Встановлення феодальної поземельної й особистої залежності селянства. Прекарій, його види та роль в процесі феодалізації. Імунітет. Коммендація. Зародження феодальної ієрархії. Васалітет. Зростання світського і церковного землеволодіння. Організація великого землеволодіння. Феодальна вотчина і її структура. Становище залежного селянства. Натуральний характер господарства. Господарський розвиток каролінгського маєтку.

Розпад імперії Карла Великого за його наступників: причини, передумови, наслідки. Верденський договір 843 р.

Тема 1.4. *Східна Римська імперія та Візантія у IV – XI ст.* Східна Римська імперія в IV – VII ст. Візантійське село у IV – VI ст. Місто, ремесло і торгівля. Держава: адміністративний апарат і його функції, союз державної влади із церквою. Організація християнської церкви.

Причини стабільності східно-римського суспільства. Правління Юстиніана I (527 – 565 рр.) та його наслідки для Східної Римської імперії. Становище візантійського суспільства. Повстання

«Ніка» 532 р. Законодавство Юстиніана і його станова спрямованість. Зовнішня політика Юстиніана та її наслідки. Тимчасове зміцнення імперії при Юстиніані. Війни у Північній Африці та Італії.

Візантійська імперія в другій половині VI – першій половині VII ст. Війни з Іраном на Сході. Вторгнення слов'ян та наслідки їх розселення на землях імперії. Криза центральних органів влади. Боротьба із зовнішніми ворогами. Скорочення території Візантійської імперії. Економічне становище імперії. Аграрний лад Візантії за даними «Землеробського закону». Візантійська община VII – VIII ст. і початок її розкладання. Становище міст. Військово-адміністративні реформи. Фемний лад і поява стратіотів.

Особливості правління Лева III Ісавра (717 – 741 рр.) та Костянтина V Копроніма (741 – 775 рр.). Іконоборство і його соціальна сутність. Соціальні конфлікти та ересі. Іконоборча політика Лева III Ісавра та його наступників. Єресь павликіан. Повстання Фоми Слов'янина.

Візантійське село. Види власності на землю. Основні категорії селянства. Аграрне законодавство імператорів Македонської династії. Велике землеволодіння і його відмінні риси від західноєвропейського. Візантійське місто. «Книга Епарха». Організація державного управління. Зовнішня політика: боротьба з Першим Болгарським царством, арабами і турками-сельджуками. Розрив східної церкви із західною римською (1054 р.).

Тема 1.5. *Шляхи становлення та розвитку феодалізму в країнах Західної Європи в IX – XI ст.* Утвердження феодального ладу в країнах Західної Європи в IX – XI ст. Селянство – основні його категорії. Феодали. Феодальна ієрархія.

Феодальний розвиток у Французькому королівстві в IX – XI ст. Утворення феодальної ієрархії, закріпачення селянства та феодальна роздробленість в державі Капетингів. Основні феодальні володіння у Франції. Складання північнофранцузької і провансальської народностей. Соціально-економічний розвиток. Становище селянства. Селянські виступи на межі X – XI ст. Боротьба французів з норманами. Утворення нормандського герцогства (911 р.).

Особливості становлення феодалізму в Німеччині. Східно-Франкське королівство. Найбільші німецькі герцогства. Соціальні відносини. Особливості процесу феодалізації на селі. Об'єднання східно-франкських земель саксонськими герцогами. Правління Генріха I Птахолова (919 – 936 р.) та його боротьба проти угорців. Правління Оттона I (936 – 973 рр.). Італійські походи і римська коронація Оттона I у 962 р. Єпископальна система Оттона I. «Оттонівське відродження» (кінець X – початок XI ст.).

Правління Генріха IV (1056 – 1106 рр.). Клонійський рух, боротьба між папами та імператорами за інвеституру та історичні наслідки цієї боротьби. Початок агресії німецьких феодалів проти прибалтійських слов'ян. Феодальна роздробленість на території Німеччини в XI – XIII ст.

Політичний розвиток Італії у VIII – X ст. Формування феодальних відносин. Відмінності в характері і темпах формування феодальних відносин у Північній, Середній, Південній Італії та Сицилії. Зростання міст. Феодальна роздробленість.

Особливості становлення феодалізму в Англії. Англосаксонські королівства в Британії (Кент, Уессекс, Ессекс, Суссекс, Мерсія, Нортумбрія, Східна Англія) і особливості процесу феодалізації. Об'єднання Англії Екбертом (802 – 839 рр.) та початок боротьби з датчанами. Правління Альфреда Великого (871 – 900 рр.) та зміцнення феодальної влади в Англії. Військово-служива знать. Захоплення Англії Кнутом Датським (1016 – 1035 рр.). Правління Едуарда Сповідника (1042 – 1066 рр.). Нормандське завоювання Англії (1066 р.).

Змістовий модуль 2. Західна Європа у добу Класичного Середньовіччя (XI – XV ст.)

Тема 2.1. *Виникнення та зростання середньовічних міст в Західній Європі.* Причини виникнення середньовічних міст в Західній Європі. Відокремлення ремесла від сільського господарства. Наукові теорії виникнення середньовічних міст. Просте товарне господарство при феодалізмі. Критика концепцій А. Піренна, А. Допша і ін.

Населення і зовнішній вигляд середньовічних міст. Формування міських та обласних ринків, втягування у ринкові зв'язки селянства та феодалів. Перетворення натуральної ренти в грошову, комутація ренти. Поступове зникнення кріпацтва.

Розвиток торгівлі і кредитної справи в Західній Європі. Міські торговці. Купецькі об'єднання, гільдії. Початки зародження капіталістичних відносин у середовищі ремісників. Розвиток товарно-грошових відносин та зміни в економічному і соціальному житті феодального суспільства.

Перші міста в Західній Європі. Боротьба міст з феодалами за міське самоврядування та міські свободи. Складання міського самоуправління. Складання і зростання міської верстви. Виникнення цехів та їх роль у житті міста. Боротьба цехів із патриціатом. Становище учнів і підмайстрів та їх боротьба з майстрами. Зміни в станах феодального суспільства. Передумови виникнення централізованих держав у Західній Європі.

Тема 2.2. *Хрестові походи європейців на Схід*. Передумови та причини хрестових походів. Клермонський собор 1095 р. та початок хрестоносного руху. Рух бідноти. Перший хрестовий похід та утворення Єрусалимського королівства (1096 – 1099 рр.). Особливості розвитку цієї держави. Духовно-рицарські ордени та їх діяльність (Орден тамплієрів (Бідні солдати Христа і Храму Соломона, 1119 – 1312 рр.), Орден госпітальєрів (існує з 1099 р.), Тевтонський орден (Орден братів німецького Дому святої Марії в Єрусалимі, існує з 1193 р.) тощо). Другий (1147 – 1149 рр.) та Третій (1189 – 1192 рр.) хрестові походи. Четвертий хрестовий похід (1202 – 1204 рр.) та знищення Константинополя хрестоносцями. Виникнення Латинської імперії (1204 – 1261 рр.). Подальші хрестові походи: П'ятий у 1217 – 1221 рр., Шостий у 1228 – 1229 рр., Сьомий у 1248 – 1254 рр., Восьмий у 1270 р. Хрестовий похід дітей. «Північні» хрестові походи. Занепад хрестоносного руху та його причини. Історичні підсумки хрестових походів.

Тема 2.3. *Франція в XI – XV ст.* Особливості оформлення феодальних відносин. Зміни в аграрному ладі в XI – XIII ст. Внутрішня колонізація і становище селянства. Міста в XI – XIII ст.

Комунальний рух. Вплив товарно-грошових відносин на французьке село.

Феодална роздробленість Франції в XI – XII ст. та нерівномірність економічного розвитку Північної та Південної Франції. Франція за останніх Капетингів: Людовік VI Товстий (1108 – 1137 рр.), Людовік VII (1137 – 1180 рр.), Філіп II Август (1180 – 1223 р.). Фактори процесу централізації. Зростання королівського домену. Посилення королівської влади у XII – XIII ст. Боротьба королів із заможними феодалами та союз із містами. Альбігойські війни (1209 – 1229 рр.) та приєднання Лангедоку. Взаємовідносини Філіпа II Августа з Плантагенетами. Реформи Людовіка IX Святого (1226 – 1270 рр.).

Подальше зростання авторитету королівської влади. Політика Філіпа IV Красивого (1285 – 1314 рр.) та виникнення Генеральних штатів (1302 р.). Склад Генеральних штатів та їх компетенція. Конфлікт із папством. Авіньйонський полон пап (1309 – 1372 рр.). Початок станової монархії у Франції та феодална опозиція королівській владі.

Причини, початок та хід Столітньої війни 1337 – 1453 рр. Поразки французів на першому етапі війни. Паризьке повстання у 1356 – 1358 рр. та Жакерія 1358 р. Реформи Карла V (1356 – 1380 рр.).

Франція наприкінці XIV – на початку XV ст. Феодална анархія. Поновлення Столітньої війни. Подвиг Жанни Д'Арк. Закінчення війни. Економічний розвиток Франції у другій половині XV ст. Людовік XI (1461 – 1483 рр.) та його політика. Політичне об'єднання Франції у другій половині XV ст.

Тема 2.4. *Англія в XI – XV ст.* Нормандське завоювання Англії та його вплив на розвиток феодалізму. Політика Вільгельма Завойовника (1066 – 1087 рр.). «Книга Страшного суду» 1086 р. Аграрний лад і становище англійського селянства в XI – XII ст. Розвиток міст. Особливості ленної системи і політичного розвитку Англії. Завершення процесу феодалізації.

Генріх I Боклерк (1100 – 1135 рр.) та посилення королівської влади. Початок правління династії Плантагенетів (1154 – 1485 рр.), створення Анжуйської держави. Реформи Генріха II Плантагенета

(1154 – 1189 pp.) та їх історичне значення. Відносини королівської влади із церквою. Завоювання Ірландії. Спроба захоплення Шотландії. Складання єдиної англійської народності. Економічний розвиток Англії у XIII ст.

Майнове розшарування селянства. Загострення соціальної боротьби на селі. Особливості становища феодалів. Розвиток міст. Основні напрямки політичного розвитку Англії в XIII ст. Зовнішня і внутрішня політика Іоанна Безземельного (1199 – 1216 pp.). Велика хартія вольностей 1215 р. Встановлення баронської олігархії. Громадянська війна 1263 – 1267 pp. та виникнення всестанового парламенту. Роль парламенту в політичному та економічному житті країни.

Економічний розвиток країни в XIV ст. Процес комутації ренти та загальне посилення експлуатації селянства. «Робоче законодавство»: ордонанси 1349 р., 1351 р., 1361 р. Введення подушного податку в 1377 р. Загострення соціальної боротьби. Рух за реформу церкви. Проповідь Джона Вікліфа та діяльність лоллардів. Повстання Уота Тайлера 1381 р. та його історичне значення.

Економічний розвиток села у XV ст. Становище англійського селянства. «Старе» і «нове» дворянство. Розвиток промисловості і торгівлі в XV ст. Феодална анархія у XV ст. Повстання Джека Кеда 1450 . Війна Червоної та Білої Троянд (1455 – 1485 pp.). Династія Йорків та тимчасове посилення королівської влади. Початок династії Тюдорів та підсумки війни Троянд. Завершення процесу складання англійської народності.

Тема 2.5. *Німеччина в XI – XV ст.* Економічні та політичні передумови виникнення територіальних князівств. Імператори і церковна реформа. «Боротьба за інвеституру». Вормський конкордат 1122 р. і підсумки кризи. Імперія при Штауфенах. Боротьба Фрідріха I Барбаросси (1152 – 1190 pp.) з Папою римським і ломбардськими містами. Ронкальські постанови 1158 р. Крах італійської політики Фрідріха I.

Німецька експансія на Схід Європи, «Drang nach Osten!». Походи німецьких феодалів проти полабських і поморських слов'ян у XII ст. Створення Мекленбурзького князівства (1170 р.).

Захоплення Помор'я у 1180 р. Генріхом Левом. Вхідження Сілезії до складу Імперії. Завоювання Східної Прибалтики. Створення Лівонського ордену. Утвердження Тевтонського ордену на території Східної Європи.

Продовження боротьби з Папою Римським за Фрідріха II Штауфена (1212 – 1250 рр.). 1220 р. постанова «Привілей князям церкви», 1232 р. «Постанова на користь князів». Політичний розвиток Німеччини в другій половині XIII ст. Посилення влади територіальних князів.

Особливості соціально-економічного і політичного розвитку Німеччини у XIV – XV ст. та правлячі династії (Люксембурги, Віттельсбахи, Габсбурги). Зростання німецьких міст та міських союзів: Ганзи, Рейнського та Швабського. Місто та торгівля. Аграрні відносини. «Золота булла» 1356 р. Карла IV (1347 – 1378 рр.) та формування німецького рейхстагу. Виникнення ландтагів. «Шлюбна» дипломатія династії Габсбургів та початок їх правління.

Тема 2.6. *Італія в XI – XV ст.* Особливості економічного розвитку Північної і Середньої Італії. Місто і село: спеціалізація італійських міст, втягування села у товарно-грошові відносини. Комунальний рух. Формування міських комун. Міське ремесло і торгівля. Купецтво і банківська справа. Зародження мануфактури. Соціальна структура північноіталійських міст. Зміни у становищі феодално залежного селянства.

Особливості політичного устрою Венеції, Флоренції та Мілану. Відмінності в системі управління різних міст-держав Північної і Середньої Італії. Політична боротьба в середині італійських міст. Селянські виступи у Північній і Середній Італії. Міланське герцогство. Боротьба гібеллінів з гвельфами. Внутрішня політика династії Вісконті. Італійські морські республіки: Генуезька і Венеціанська, їх внутрішня і зовнішня політика.

Виникнення ранньокapіталістичного виробництва у Флоренції. Соціально-політичний розвиток міських комун. Зміна форм міського управління. Міські повстання. Боротьба посполанства з нобілітетом. Повстання чомпі 1348 р. Тиранія Медичі: Козімо Медичі (1434 – 1464 рр.), Лоренцо Прекрасний (1469 – 1492 рр.). Джироламо Савонарола (1452 – 1498 рр.) та його реформи.

Політичні наслідки феодальної роздробленості у Північній та Середній Італії.

Особливості економічного та політичного розвитку Папської держави. Європейська політика папства – прагнення до верховенства над світськими правителями Європи. Антипапські повстання. Повстання Арнольда Брешіанського (1147 р.). Правління Інокентія III (1198 – 1216 рр.) та розквіт папства. Боніфацій VIII (1294 – 1303 рр.) – зниження ролі пап в європейській політиці. Занепад папської влади та «Авіньйонський полон» пап 1309 – 1378 рр. Римська республіка Кола ді Рієнцо (1347 р.). Нове зміцнення влади пап у XV ст. Інквізиція та боротьба з ересями.

Особливості економічного та політичного розвитку Південної Італії. Правління норманів та прискорення процесів феодалізації. Рожер II (1130 – 1154 рр.) – засновник і перший король Сицилійського королівства. Правління Фрідріха II (1220 – 1250 рр.) та виникнення централізованої монархії. Французька окупація другої половини XIII ст. та повстання «Сицилійська вечірня» 1282 р. Неаполітанське королівство. Анжуйська і Арагонська династії в Південній Італії. Встановлення влади Арагону у XIV – XV ст.

Тема 2.7. *Іспанія та Португалія у VIII – XV ст.* Завоювання арабами Піренейського півострова у VIII ст. та наслідки арабської влади. Реконкіста XI – XIII ст. та її зміст. Особливості політичного та економічного устрою Кастилії та Арагона у XIV – XV ст. Особливості розвитку Португалії та Наварри. Міста та специфіка їх розвитку. Колонізація і соціальний розвиток Кастилії, Арагона і Португалії. Становище селянства в різних державах Піренейського півострова. Феодальні стани. Духовно-лицарські ордени. Політична організація. Королівська влада і кортеси. Феодали і внутрішньополітична боротьба. Міжусобна боротьба у всіх християнських державах Піренейського півострова. Об'єднання Кастилії з Арагоном (1479 р.). Вигнання арабів та створення Іспанського королівства. Церква, ересі та їх роль в Іспанії. Діяльність Іспанської інквізиції.

Тема 2.8. *Візантія у XII – XV ст.* Правління династії Комнінів (1081 – 1185 рр.) – останній злет Візантійської могутності. Внутрішня та зовнішня політика Олексія I Комніна (1081 – 1118 рр.).

Причини кризи Візантії наприкінці XII ст. Наслідки Четвертого хрестового походу 1202 – 1204 рр. для Візантії. Латинська імперія у 1204 – 1261 рр. Венеціанська Романія. Генуезька Романія. Грецькі держави у першій половині XIII ст. Відродження Візантії у 1261 р. Особливості пізньовізантійського феодалізму (XIII – середина XV ст.). Візантійське місто в XIII – XV ст. Візантія наприкінці XIII – у першій половині XIV ст. Громадянська війна 1341 – 1347 рр. і повстання зілотів. Ідейно-богословська боротьба в імперії. Турецькі завоювання на Балканах (1352 – 1402 рр.). Падіння Константинополя в 1453 р. Причини та наслідки загибелі Візантійської імперії.

Тема 2.9. *Середньовічна церква і культура Західної Європи у VIII – XV ст.* Роль католицької церкви у духовному житті суспільства. Основи релігійного світогляду та релігійного аскетизму. «Каролінгське відродження» як етап середньовічної культури.

Становий характер середньовічної культури. Особливості рицарської культури. Героїчний епос Німеччини та Франції. Розвиток міської культури та народної творчості.

Розвиток та основи середньовічної науки. Середньовічні школи та університети. Уславлені схоласти. Диспути у середньовічних університетах.

Поняття «Відродження». Ранній гуманізм. Програма нової культури. Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, Колюччо Салютаті. Громадянський гуманізм і його центри в першій половині XV ст. Леонардо Бруні, Маттео Пальмієрі, Аламанно Рінуччіні. Лоренцо Валла та його етична концепція. Вчення про людину Леона Баттіста Альберті. Флорентійський неоплатонізм: Марсіліо Фічіно, Піко делла Мірандола. Антифеодальний характер гуманістичної ідеології.

Мистецтво Раннього Відродження: формування нового типу будівель в архітектурі; скульптура, живопис. Відхід історіографії Відродження від середньовічного розуміння історичного процесу. Розвиток філології та природознавства.

ТЕМА 1

СТАРОДАВНІ GERMANЦІ

Проблеми для обговорення:

1. Проблема походження германських племен, їх розселення.
2. Характеристика джерел з історії стародавніх германців.
3. Стародавні германці в середині I ст. до н.е. за книгою Гая Юлія Цезаря «Записки про галльську війну».
4. Стародавні германці наприкінці I ст. н.е. за творами Публія Корнелія Тацита.

Методичні рекомендації:

Основна мета заняття – проаналізувати розвиток германських племен від середини I ст. до н.е. до кінця I ст. н.е. на основі доступних історичних джерел; порівняти дані Гая Юлія Цезаря (100 – 44 рр. до н.е.) і Публія Корнелія Тацита (бл. 56 – бл. 117 рр. н.е.) про життя стародавніх германців.

Аналізуючи перше питання семінарського заняття, слід звернути увагу на етимологію слова «германці». Які відомості античні автори залишили про походження, класифікацію чи розселення германських племен. Природно, що важливими історичними джерелами у даному випадку виступають «Записки про галльську війну» Гая Юлія Цезаря та «Про походження і край германців» (або просто «Германія») Публія Корнелія Тацита. Проте з'ясуйте, які відомості про життя та побут германців залишили Страбон (бл. 65 р. до н.е. – 25 р. н.е., «Географія»), Гай Пліній Старший (23 – 79 рр., «Природнича історія», «Історія германських воєн» (до нас не дійшла, але широко використана Тацитом), Амміан Марцеллін («Діяння») тощо. Дайте характеристику сучасним уявленням про етногенез і формування спільноти германських племен.

У другому питанні необхідно дати характеристику джерел «Записок про галльську війну» Цезаря і «Германії» Тацита. Необхідно з'ясувати, звідки ці автори почерпнули відомості про

стародавніх германців, з якою метою писали про них, як їх власний менталітет позначився на сприйнятті життя германців. Врахуйте, що «Записки про Галльську війну» – це щорічні воєнні донесення Цезаря римському сенатові у часи, коли римляни завойовували Галлію, Тацит служив намісником в сусідній з германськими племенами провінції Белгіка.

Третє питання семінарського заняття присвячене аналізу життя стародавніх германців за книгою Гая Юлія Цезаря «Записки про галльську війну». Важливо проаналізувати глави 31-33, 48-51 книги I, глави 1-3 книги IV, глави 21-23 книги VI. Характеризуючи побут та життя германців, скористайтеся наступним планом: 1) характеристика германських племен; 2) природні умови; 3) побут; 4) господарська діяльність стародавніх германців; 5) майнові відносини; 6) суспільний устрій, організація управління; 7) війна і військова справа; 9) звичаї, вірування. *Обов'язково* під час відповіді посилайтеся на текст джерела.

Під час відповіді на четверте питання, в якому потрібно проаналізувати життя стародавніх германців за творами Публія Корнелія Тацита, скористайтеся таким планом: 1) характеристика германських племен та їх сусідів; 2) господарський лад, землекористування (аналіз еволюції за півтора століття); 3) общинні відносини; 4) зачатки соціальної і майнової диференціації; 5) соціальний статус германця та фактори його визначення; 6) рабство та його особливості; 7) суспільний устрій, організація управління; 8) війна і військова справа; 9) звичаї, вірування. *Обов'язково* під час відповіді посилайтеся на текст джерела. В даному контексті важливо проаналізувати глави I-II, IV-XXVII, XXIX-XXXII, XXXV, XXXVII-XXXIX, XLI-XLV.

Насамкінець, порівняйте життя стародавніх германців за свідченнями Гая Юлія Цезаря і Тацита та відобразіть це у нижче наведеній таблиці. Під час відповіді врахуйте, що Цезарю так і не вдалося близько познайомитися із життям германських племен. Найбільш точні свідчення дає Тацит у праці «Германія» (написана бл. 98 р. н.е.). Тацит служив намісником в провінції Белгіка і особисто зустрівся з жителями сусідніх германських районів. Крім того, працюючи над своїм дослідженням, він активно

використовував розповіді людей, які контактували із германцями, офіційні документи прикордонної охорони тощо.

Практичні завдання:

Заповніть порівняльну таблицю «Стародавні германці за свідченнями Гая Юлія Цезаря і Тацита»:

	Цезарь «Записки про Галльську війну»	Тацит «Германія»
Дата створення		
Розвиток землеробства		
Розвиток скотарства		
Ремесло		
Обмін, торгівля		
Зародження майнової та соціальної нерівності		
Система управління		
Військова справа		
Релігійні вірування		

Глосарій до теми

Алемани – союз давньгерманських племен, що утворився на основі союзу племен свевів (до якого входили такі германські племена, як бури, семнони, гермундури, квади і маркомани) та ютунгів. Пізніше стали відомі під назвою шваби, що дали найменування історичній області Швабія в Німеччині.

Варвари – термін, яким стародавні греки, потім римляни називали всіх чужинців, які говорили на незрозумілій мові. На початку I тис. варварами називали германців. Пізніше, у Новий час, цей термін почали застосовувати в історичній науці для назви народів, які вторгалися на територію Римської імперії і заснували на ній ряд варварських королівств. Варварами називали племена бургундів, вестготів, остготів, вандалів, лангобардів, франків тощо.

Велике переселення народів – умовна назва сукупності етнічних переміщень в Європі у IV – VII ст. германців, слов'ян, сарматських та інших племен і народів. Поштовхом послужило пересування гунів з 70-х рр. IV ст., які потіснили аланів і вестготів. Сприяло краху Римської імперії і створенню на її території варварських королівств.

Військова демократія – термін, що позначає організацію влади на стадії переходу від первіснообщинного ладу до держави. Відбувається процес виокремлення прошарку осіб, для яких війна та грабунок є головною формою їхньої життєдіяльності, які створюють для воєнного ватажка незалежну опору серед одноплемінників. З чого складалася особлива – потестарна структура суспільної організації: народні збори, що включали лише общинників-воїнів, озброєний народ. Демократичність такої влади полягала у збереженні ефективного впливу народних зборів на раду старійшин і на життя общини.

Герцог – у стародавніх германців військовий вождь, ватажок, якого обирала родоплемінна знать з числа воїнів.

Конунг – у стародавніх германців у період Раннього Середньовіччя військовий вождь. Влада конунга була виборною, обирався на народних зборах з числа знатних мужів. Пізніше, з утворенням держави в Швеції, Норвегії, Данії – король.

Свеви – збірна назва населення Східної Німеччини, включаючи переважно стародавні германські племена (бури, семнони, гермундури, квади, маркомани і інші), що займали в I ст. до н. е. – II ст. н. е. басейн річок Ельби, Майна, Некара. З частини свевів в середині I ст. до н.е. виник племінний союз маркоманів, які займали прикордонну з Римською імперією територію на лівому (північному) березі верхньої течії Дунаю.

Тінг – збори дорослих вільних чоловіків у германців і скандинавів. Тінги, як правило, мали не тільки законодавчі повноваження, але і право обирати вождів або королів.

Федерати – поселенці на кордонах Римської імперії, яких у IV – V ст. використовували для оборони прикордонних районів імперії.

Джерела

1. Аммиан Марцеллин. Деяния. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 20.
2. Гай Пліній Старший. Природнича історія. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 28-30.
3. Гай Юлій Цезарь. Записки про Галльську війну. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 10-12.
4. Записки Гая Юлія Цезаря о Галльской войне. URL: https://librebook.me/zapiski_o_gallskoj_voine
5. Корнелий Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/tacit.htm>
6. Марцеллин А. Римская история. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Marcell/index.php
7. Публій Корнелій Тацит. Германія. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 13-25.
8. Страбон. Географія. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt.htm?a=1260010000>
9. Страбон. Географія. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 27-28.
10. Тацит. О происхождении и местожительстве германцев. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 11-16.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1.: Раннє Середньовіччя. 496 с.
2. Буданова В.П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. М.: Наука, 2000. 543 с.
3. Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. СПб.: Алетейя, 2001. 320 с.
4. Буданова В.П. Этнология племен Западной Европы: рубеж античности и средневековья. М.: Наука, 1991. 192 с.
5. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: курс лекцій / Магдалена Мончинська; пер. з польської І. Тризни, М. Левади. К.: Софія-А, 2009. 400 с.
6. Грацианский Н.П. К вопросу об аграрных отношениях древних германцев времен Цезаря. *Грацианский Н. Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья*. М.: Изд-во АН СССР, 1960. С. 51-71.
7. Гуревич А. Избранные труды. Древние германцы. Викинги. М.: ЦГИ, 2016. 352 с.
8. Джекжора О. Історія Європейської Цивілізації. Л.: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1: До кінця XVIII століття. 447 с.
9. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во

- Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
10. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Х.: Фоліо, 2018. 704 с.
 11. Каннингем У. Западная цивилизация с экономической точки зрения. М.: Красанд, 2021. Книга 2: Средние века и Новое время. 282 с.
 12. Колосовская Ю.К. Некоторые вопросы взаимоотношений Римской Империи с варварским миром. *Вестник древней истории*. 1996. № 2. С. 146-166.
 13. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / пер. с фр. под общ. ред. В.А. Бабинцева. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 560 с.
 14. Мюссе Л. Варварское нашествие на Европу. СПб.: Евразия, 2008. 399 с.
 15. Неусыхин А.И. Военные союзы германских племен около начала нашей эры. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 390-412.
 16. Неусыхин А.И. Древние германцы. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 218-225.
 17. Неусыхин А.И. К вопросу об исследовании общественного строя древних германцев. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 377-389.
 18. Овсінський Ю. Стародавні германці. Нашестя гунів. *Medium aevum: Середні віки*. За ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 35-44.
 19. Осокин Н.А. Германцы, их быт и союзы. *История средних веков*. Минск: Харвест, 2003. С. 57-70.
 20. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
 21. Репина Л.П. Варварский мир. *Средневековая Европа глазами современников и историков*. М.: Интерпракс, 1995. Ч. 1. Рождение и становление Средневековой Европы. С. 44-48.
 22. Сюсько К.М. Вихід германців на політичну арену Європи. *Carpatika-Karpatika*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 34: Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. С. 112-131.
 23. Ткаченко А.А. Хозяйственный быт древних германцев. *Экономическая история Западной Европы и Америки*. Запорожье: Премьер, 1998. С. 43-64.
 24. Уикхем К. Средневековая Европа. От падения Рима до Реформации. М.: Альпина нон-фикшн, 2019. 535 с.
 25. Холонюк Т. Историчний розвиток германських племен в I – II ст. н.е. та їх взаємини. *Carpatika-Karpatika*. Ужгород, 2001. Вип. 13: Давня історія України і суміжних регіонів. С. 176-183.
 26. Шкунаев С.В. Германские племена и союзы племен. *История Европы: В 8 т.* М.: Наука, 1988. Т. 1. Древняя Европа. С. 594-605.

ТЕМА 2

ФРАНКСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЗА ДАНИМИ «САЛІЧНОЇ ПРАВДИ»

Проблеми для обговорення:

1. «Салічна правда» як історичне джерело.
2. Господарське життя франків.
3. Форми власності на землю та землекористування. Аллод.
4. Соціальна структура франкського суспільства. Особливості соціальної і майнової диференціації.
5. Особливості суспільного устрою франків.

Методичні рекомендації:

Одним з головних джерел з історії франків є т.зв. варварська правда – «Салічна правда» («Lex Salica»). Аналізуючи перше питання семінарського заняття, потрібно визначити час та місце появи «Салічної правди». Що собою являла «Салічна правда»? З якою метою її було прийнято? Яка її внутрішня структура? Під час відповіді на вище перелічені питання враховуйте те, що варварські правди включали в себе як звичаєве право стародавніх германців, так і королівське законодавство, на яке помітно вплинули римські традиції. Чи відчуваємо ми цей вплив, читаючи «Салічну правду»? Чи римський вплив тут позначився лише тим, що правда записана латинською мовою і штрафи в ній перераховуються у римських грошових одиницях?

«Салічна правда» містить цінний матеріал для вивчення господарства, форм власності на землю і землекористування, соціальних відносин, побуту та інших сторін життя франкського суспільства. Аналізуючи господарське життя франків, зверніть увагу на удосконалення землеробських знарядь праці та методів господарювання. Визначте галузі господарського життя. Посилаючись на статті «Салічної правди», коротко охарактеризуйте рівень розвитку землеробства, скотарства, садівництва і виноградарства, промислів (полювання, рибальство, бортництво),

ремесла, торгівлі.

Третє питання семінарського заняття присвячене аналізу розвитку форм власності у франків. Дайте характеристику основним етапам еволюції форм землеволодіння та землекористування. З'ясуйте обсяг прав окремих общинників на користування орною землею, угіддями та обсяг прав общини. У відповідній літературі немає єдиної думки з приводу характеру земельної власності у франків. Прихильники однієї точки зору визнавали наявність у них колективного права власності на землю общини-марки, яка визначала порядок землеволодіння та землекористування для своїх членів. У той же час прихильники іншої точки зору наполягають на існуванні у франків приватної власності на землю.

До речі, важливу стадію цієї еволюції відображає едикт короля Хільперіка (бл. 537 – 584 рр.), за яким було внесено зміни до «Салічної правди» титулу LIX «Про аллоди» і встановлено, що у разі відсутності сина землю можуть успадковувати дочка, брат або сестра померлого, але не община чи сусіди-общинники, тобто право успадкування було визнано і за нащадками жіночої статі. Кінцевим моментом еволюції стало оформлення наприкінці VI – на початку VII ст. аллоду. Що таке аллод? Визначте причини та наслідки його появи. Відтепер землю можна було заповідати, дарувати. Чи можна було її продати? Права общини поширювалися тільки на землі альменди – спільне користування лісами, пасовиськами, пустками, шляхами, луками тощо.

Під час вивчення четвертого питання семінарського заняття визначте передумови, причини та наслідки майнової і соціальної диференціації у франкському суспільстві. Дайте відповідь на питання: чи змінилася франкська община після варварських завоювань? Яким чином? Чи превалювали родинні зв'язки? Зверніть увагу на титул XLIV «Про рейпус» «Салічної правди», за яким родичі повинні були сплачувати або отримувати особливий внесок (рейпус) у випадку, коли вдова виходила заміж вдруге тощо. Титули LVIII «Про жмено землі» і LX «Про бажуючих відмовитись від родичів» «Салічної правди» говорять про бажання більш заможних родичів розірвати родинні зв'язки, щоб не сплачувати штрафи за своїх бідних родичів.

За даними «Салічної правди» охарактеризуйте соціальну структуру франкського суспільства: вільні франки, королівські дружинники, галло-римляни, королівські співтрапезники, посесори, трибутарії, літи та раби. Яким чином відбувалося формування еліти франкського суспільства? Для того щоб окреслити соціальну структуру франкського суспільства, слід розглянути становище окремих його прошарків, а також статус різних верств підкореного галло-римського населення. До речі, шкала вергельду досить точно відображає становище представників цих верств у франкському суспільстві. У даному випадку зверніться до титулів XLI «Про вбивство людини натовпом» і LIV «Про вбивство графа», де вказано різні розміри вергельду за вбивство вільного франка (200 солідів), королівського дружинника (600 солідів).

Під час відповіді на п'яте питання семінарського заняття охарактеризуйте суспільний лад салічних франків. Зверніть увагу на *mallus* (місцеві народні судові збори у франків), на статус королівської влади, графів, систему злочинів та покарань, суд рахінбургів тощо.

Практичні завдання

1. Порівняйте правове становище різних прошарків франкського і галло-римського населення, використовуючи шкалу вергельду за «Салічною правдою».

2. Заповніть таблицю «Франкська община за даними «Салічної правди»:

Ознаки збереження пережитків родової общини	1. 2.
Ознаки землеробської (сусідської) общини	1. 2.

Глосарій до теми

Аллод – індивідуально-сімейна земельна власність у варварських королівствах на території колишньої Західної Римської імперії, в ранньофеодальних державах Західної Європи.

Альменда – земельні угіддя (пасовища, ліси, луки, пустища,

місця риболовлі), що перебували у загальному (спільному) користуванні всіх членів однієї або декількох общин.

Варварські правди – записи звичаєвого права германських народів, складені у V – IX ст. Грали роль судебників, містили переліків штрафів та інших покарань за ті чи інші злочини. Латинська назва цих пам'ятників Lex (тобто закон) з додаванням назви племені або народу (наприклад, Lex Saxonum (Саксонська правда), Lex Salica (Салічна правда) тощо).

Вергельд – грошовий штраф, який сплачувався убивцею родичам убитого за їх відмову від кровної помсти. Такий штраф згідно з германськими правдами (наприклад, «Салічною правдою») встановлювався виключно у твердо фіксованій сумі, розмір (тариф) якої залежав від знатності роду і соціального статусу убитого, а також від його певних соціально-демографічних ознак (статі, віку тощо).

Граф – у Франкській державі за Ранняго Середньовіччя (VI – IX ст.) вищий королівський урядовець, наділений військовою, судовою, адміністративною і фіскальною владою. У період феодальної роздробленості Європи – великий феодал, згодом спадковий титул вищого дворянства.

Едикт – розпорядження верховної влади в Середньовіччі.

Звичаєве право – неписані правові норми, що склалися у ході розвитку суспільства в результаті їх неодноразового традиційного застосування. Прикладом звичаєвого права є варварські правди, створені в епоху зародження феодалізму.

Марка – германська сільська або територіальна община, для якої характерні індивідуальна приватна власність малих сімей на надільні орні землі, колективна власність на пасовища, ліси, луки та інші угіддя. Стала складатися у V – VI ст. у державах, заснованих германцями.

Пфальцграф – королівський чиновник у середньовічній державі франків, який очолював королівський суд. При Каролінгах у Східно-Франкському королівстві і Священній Римській імперії пфальцграф представляв у герцогствах інтереси короля (імператора).

Салічна правда – одна з германських варварських правд, збірник звичаєвого права (судових звичаїв і казусів) салічних

(приморських) франків. Найдавніший текст судебника (що не зберігся і дійшов до нас в рукописах VIII – IX ст.) був складений і записаний, найімовірніше, між 507 р. і 511 р., тобто ще за життя (а можливо, і за наказом) франкського короля Хлодвіга I.

Сацebarон – термін, що зустрічається в «Салічній правді» і ряді франкських грамот VII ст. Має декілька значень: 1) знавець законів і звичаїв, що стежить за їх дотриманням в суді графа; 2) королівський агент у графському суді для збору судового мита.

Солід – римська золота монета вагою 4,5 грам. За даними VI ст. вважалось, що 3 соліди дорівнювали вартості корови «здорової, зрячої і рогатої».

Джерела

1. З едикту Хильперика. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 47.
2. Салическая правда. URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>
3. Салическая правда. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 34-42.
4. Салічна правда. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 35-47.
5. Эдикт короля Хильперика. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 42.
6. Эдикт Хильперика. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/VI/560-580/Chilperich_I/ukaz_chilperich.htm

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1.: Ранне Середньовіччя. 496 с.
2. Глиняний В.П. Салічна правда – пам'ятка ранньофеодального права франків. *Історія держави і права зарубіжних країн*. К.: Істина, 2005. С. 270-299.
3. Грацианский Н. О материальных взысканиях в варварских правдах. URL: <https://libmonster.ru/m/articles/view/O-МАТЕРИАЛЬНЫХ-ВЗЫСКАНИЯХ-В-ВАРВАРСКИХ-ПРАВДАХ>
4. Гуревич А. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. *Избранные труды. Древние германцы. Викинги*. М.: ЦГИ, 2016. С. 189-330.
5. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
6. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Х.: Фоліо, 2018. 704 с.
7. Крижанівський О. Держава франків. Народження середньовічної Європи. *Історія України*. 2004. № 46. С. 10-13.

8. Кунчке Х. Франкские «правды» в свете проблемы складывания феодальной общественной формации. *Вопросы истории государства и права Германии и Швейцарии*. М.: Наука, 1985. С. 37-54.
9. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / пер. с фр., под общ. ред. В.А. Бабинцева. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 560 с.
10. Мацюк М.С. Порівняльний аналіз відповідальності за вбивство, травми та погрози у Руській та Салічній правдах. «*Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку*»: матеріали Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/471>
11. Мильская Л.Г. Аллод в системе феодального землевладения. *Средние века*. М., 1987. Вып. 50. С. 173-184.
12. Неусыхин А.И. Свобода и собственность в варварском обществе по Салической правде. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 42-70.
13. Неусыхин А.И. Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства. *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3 т.* М.: Наука, 1985. Т. I: Формирование феодально-зависимого крестьянства. Гл. 4. С. 137-176.
14. Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки*. За ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 65-76.
15. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
16. Салічна правда. *Український історик*. URL: <http://istoryk.in.ua/salichna-pravda/>
17. Стеценко Н. VII титул Салічної правди та його історичне значення. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали XIII Всеукр. наук. конф. (25 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 114-116.
18. Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид. 2017. № 4. С. 34-39. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf
19. Худокормов А.Г. Экономическая история «классического феодализма» (на примере Франции). *Вестник Московского университета*. Серия 6: Экономика. 2015. № 3. С. 93-112.
20. Шкурська І.С. Особливості судового процесу за Салічною правдою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 62-64. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/13.pdf

ТЕМА 3

ВІЗАНТІЙСЬКА ОБЩИНА ЗА ДАНИМИ «ЗЕМЛЕРОБСЬКОГО ЗАКОНУ»

Проблеми для обговорення:

1. «Землеробський закон» як історичне джерело.
2. Господарство візантійської общини.
3. Форми власності у візантійській общині.
4. Оренда, її види та початок феодальної залежності.
5. Соціальна структура візантійської общини.

Методичні рекомендації:

Цінним джерелом для вивчення процесу феодалізації та його особливостей у Візантії протягом VIII – IX ст. є «Землеробський закон», що за своїм змістом нагадував західноєвропейські «варварські правди». Розрізняють дві редакції закону: ранню (як джерело звичаєвого права) та пізню (відображає більш високий ступінь соціальної диференціації). Дане історичне джерело дозволяє реконструювати відносини всередині візантійської общини: систему господарювання, форми власності на землю і угіддя, права селян на наділи; містить відомості про специфіку майнової і соціальної диференціації, про наявність у візантійській общині різноманітних категорій населення, найманої праці, оренди тощо.

Аналізуючи перше питання семінарського заняття, потрібно охарактеризувати «Землеробський закон» як історичну пам'ятку. З'ясуйте час і місце прийняття закону. Проаналізуйте його внутрішню структуру. Які сторони життя візантійської общини відображає «Землеробський закон»? Окресліть регіон поширення та дії «Землеробського закону».

Друге питання семінарського заняття присвячене аналізу господарства візантійського села за даними «Землеробського закону». З'ясуйте, які галузі господарства превалювали (землеробство, виноградарство, тваринництво, садівництво, ремесло тощо). Проаналізуйте систему ведення господарства, техніку і

технологію землеробства. Які ремесла отримали найбільшого поширення.

Під час вивчення третього питання семінарського заняття встановіть, яким чином в «Землеробському законі» відображені майнові відносини, ступінь власницьких прав селян на землю. Чому велику увагу в законі приділено дотриманню меж суміжних ділянок, наслідкам самовільної оранки землі, обміну земельними ділянками? Окрему увагу зверніть на § 8 «Землеробського закону», що передбачає розподіл земельних ділянок за жеребом. Приділіть увагу §§ 9-10, які вказують на те, що орна земля перебувала у частковому володінні общинників. Свої земельні ділянки вони могли обмінювати, здавати в оренду, але продати скоріше за все права не мали. Із «Землеробського закону» слідує, що ліси, луки, пасовиська, інші угіддя перебували у спільному користуванні общинників. Наприклад, у §§ 78-79 вказується, що після збирання врожаю земельні ділянки спільно використовувалися як пасовиська.

Четверте питання семінарського заняття вимагає аналізу такого явища, як оренда землі та виноградників. За даними «Землеробського закону» визначте її види, умови та особливості орендних відносин, права та обов'язки орендаря і землевласника (§§ 9, 10, 12-15). З'ясуйте, чи стала вона початком феодалної залежності у візантійському селі.

У п'ятому питанні визначте особливості еволюції візантійської общини, її характер, соціальну структуру. Проаналізуйте процеси майнової та соціальної диференціації у візантійському селі. Визначте категорії сільського населення. Проаналізуйте їх становище. Дайте характеристику адміністративним правам візантійської общини.

Глосарій до теми

Апори – категорія селян, що розорилися (за даними «Землеробського закону»).

Дінати – багаті і впливові вищі світські та церковні посадові особи, в руках яких зосереджувалася влада, а також значне земельне та рухоме майно.

Емфітевзис – оренда державних, муніципальних і приватних земель; вічна оренда. На правах емфітевзиса зазвичай надавалися

необроблені земельні ділянки. Емфітевзис забезпечував орендарю широкі права: емфітевт міг передати землю у спадщину, здати в суборенду, закласти і навіть продати. Але він зобов'язаний був щорічно платити власнику землі невелику фіксовану орендну плату, вносити державні податки і ретельно обробляти землю.

Епіболе – правило, згідно з яким, при податковій неспроможності кого-небудь з общинників його ділянку приєднували до ділянок сусідів із зобов'язанням вносити за нього податки.

Землеробський закон – звід візантійсько-слов'янського звичаєвого права, складений наприкінці VII ст. або на початку VIII ст. Джерело дозволяє реконструювати відносини всередині вільного візантійського села: систему господарювання, форми власності на землю і угіддя в общині, права селянства на його наділі. Разом з тим «Землеробський закон» містить відомості про майнову диференціацію, наявність у візантійській общині різних майнових і соціальних категорій, найману працю, види оренди.

Іспольщина – різновид оренди, при якій орендна плата становила половину врожаю.

Канон – поземельний податок, який вираховується в залежності від якості оброблюваної землі.

Містії – категорія найманих працівників (за даними «Землеробського закону») – пастухів, сторожів городів, які не мали свого майна і працювали за поденну плату. Найчастіше містіями ставали прийшли люди, чужаки.

Мітрокомія – візантійська сусідська община, в якій приватна власність селянина на орну землю і присадибну ділянку поєднувалася з общинною власністю на угіддя. Община була зобов'язана платити на користь скарбниці різноманітні податки і виконувати державні відробіткові повинності. Общинники були пов'язані круговою порукою.

Мортіт – селяни, які орендували землі зі сплатою власнику десятої частини врожаю.

Синона – головний поземельний податок, що сплачувався в натуральній формі (т. зв. хлібна рента). З X ст. комутується.

Практичні завдання:

Заповніть порівняльну таблицю:

	«Салічна правда»	«Землеробський закон»
Час появи		
Регіон дії		
Які сфери життя регулює?		
Галузі господарства		
Розвиток землеробства. Форми землеволодіння та землекористування		
Розвиток скотарства		
Розвиток ремесла. Промисли		
Особливості общинних відносин		
Процеси соціальної і майнової диференціації		

Джерела

1. Земледельческий закон Византии / пер. Е. Э. Липшиц. М.: Директ-Медиа, 2008. 15 с.
2. Земледельческий закон Византии. URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/byzant.htm>
3. Землеробський закон. Практикум з історії Середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 56-62.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1.: Раннє Середньовіччя. 496 с.

2. Византийский земельный закон / Липшиц Е.Э., Медведев И.П., Пиотровская Е.К.; под ред. И.П. Медведева. Л.: Наука, 1984. 280 с.
3. Вин Ю.Я. «Земельный закон» – источник правового регулирования и коллективного самосознания сельской общины в средневековой Византии. *Вестник ВолГУ. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения.* 2016. Т. 21. № 5. С. 43-54.
4. Войтович Л.В. і ін. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. Львів: Априорі, 2011. 880 с.
5. История крестьянства в Европе (Эпоха феодализма): В 3 т. М.: Наука, 1985. Т. 1. С. 386-426.
6. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
7. Каждан А.П. К вопросу об особенностях феодальной собственности в Византии VIII – X вв. *Византийский временник.* М.: Изд-во АН СССР, 1956. Т. X. С. 48-65.
8. Липшиц Е.Э. К истории «Земельного закона» в Византии в средневековых Балканских государствах. *Византийский временник.* 1968. Т. XXIX. С. 53-62.
9. Основні пам'ятники візантійського права VIII – XIV ст. URL: <https://zen.in.ua/istoriya-derzhavi-i-prava-serednih-vikiv/vizantiya/osnovni-pam-yatniki-vizantiysogo-prava-viii-xiv-st>
10. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
11. Розвиток феодальних відносин у Візантії. Боротьба із зовнішніми ворогами. URL: <https://web.archive.org/web/20160306230818/http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-zarubezhnyh-stran/rozvitok-feodalnih-vidnosin-u-vizantii-borotba-iz-zovnishnimi-vorogami>
12. Сюзюмов М.Я. О характере и сущности византийской общины по «Земельному закону». *Византийский временник.* 1956. Т. X. С. 27-47.
13. Сюзюмов М.Я. О характере и сущности византийской общины по Земельному закону. *Византийский временник.* М.: Изд-во АН СССР, 1956. Т. X. С. 27-47.
14. Тomin Ю., Стасюк Б. Аграрні закони руського Середньовіччя в порівнянні із «Землеробським законом». Спроба історичного аналізу. *Галичина.* Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2012. Ч. 20'21. С. 69-76.

ТЕМА 4

РОЗВИТОК ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ФРАНКСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ (VII – IX ст.)

Проблеми для обговорення:

1. Аналіз джерел, їх основні види.
2. Передумови та причини розорення селян. Шляхи і способи втрати франкськими селянами права власності на землю, потрапляння у феодалську залежність.
3. Шляхи складання великого землеволодіння.
4. Велика феодалська вотчина каролінгського періоду (за «Капітулярієм про маєтки» і «Зразками описів земель церковних і королівських»).

Методичні рекомендації:

Протягом VI – IX ст. у Франкському королівстві поступово формується і утверджується феодалський устрій (зростає кількість великих земельних феодалських володінь, селяни масово потрапляють у феодалську залежність). Вивчення запропонованої теми ґрунтується на значній кількості середньовічних джерел. Зокрема, це грамоти (прекарні та престарні), формули, картулярії, королівські капітулярії, описи земель тощо. Дайте коротку характеристику кожному виду.

Пристаюючи до вивчення другого питання семінарського заняття, зверніть увагу на те, що процеси феодалізації у франкському суспільстві активно стали проявлятися з VII ст. Саме у цей час за певних обставин вільні селяни-общинники отримали можливість перетворити земельні наділи у свою приватну власність. Прослідкуйте процес виникнення дрібної приватної власності на землю у франків. Визначте його причини та передумови. Дайте характеристику аллоду.

З'ясуйте спочатку причини, які змушували вільних селян-общинників укладати поземельні угоди, чому через певний час вони

приводили до втрати селянином спочатку права власності на землю, а потім і його особистої свободи. Визначте шляхи і способи втрати франкськими селянами права власності на землю і втягування їх у феодальну залежність. Що являли собою прекарні та престарні угоди, кабальні грамоти, імунітетні грамоти, застава, коммendaція? З'ясуйте умови цих угод, наслідки для становища селян.

Визначте, які види прекарія позначають в грамотах «даний», «повернутий» або «з винагородою»; чим вони відрізняються один від одного; на яких умовах і на який термін передавалася земля, які права мали спадкоємці прекаріста. При аналізі грамоти про заставу землі з'ясуйте причини, характер і наслідки подібних угод. При аналізі кабальних грамот слід виявити причини укладення подібних угод, визначте права власника, людини, яка потрапляла у кабалу, на яких умовах кабала ставала спадковою. Чи прослідковуємо у цей час зазіхання на майно і свободу франкських селян зі сторони великих заможних землевласників, церкви, королівських чиновників? Що спонукало Каролінгів захищати селян від феодального свавілля, і наскільки дієві були ці заходи? Відповідаючи на це питання, потрібно звернутися до текстів капітуляріїв 805 р., 809 р., 811 р., 818 р., 819 р.

Крім того, про причини масового потрапляння селян у феодальну залежність розповідає у своїй праці «Історія франків» Григорій Турський (538/539 – 593/594 рр.), вказуючи на обтяжливі податки, голод, неврожаї, засилля лихварів, постійні військові походи, міжусобиці тощо.

У третьому питанні потрібно визначити шляхи складання великого землеволодіння. Зокрема, це утворення королівських маєтків, володінь магнатів, церкви як результат захоплення земель галло-римлян, вільних селян-общинників; земельні та імунітетні пожалування представників династії Меровінгів; особливості збагачення церкви у досліджуваний період, дарування на користь церкви, їх мотиви; бенефіційна реформа Карла Мартелла та її роль у розвитку феодальних процесів; імунітет. Документи з цієї теми підтверджують той факт, що протягом VIII – IX ст. у Франкському королівстві утверджується феодальна власність на землю. Замість вільної селянської общини з'являється феодальне помістя, яке

ділилося на дві частини – садибу феодала з його землею та село з наділами залежного селянства.

Четверте питання семінарського заняття присвячене аналізу великої феодалної вотчини каролінгського періоду. Зверніть увагу на капітулярії. Капітуляріями (від лат. capitulum) стали називатися з 770 р. укази і постанови франкських королів. Найбільше їх видав Карл Великий (747 – 814 рр.) у 776 – 790 рр., 803 р., 805 р. та 810 – 811 рр. Присвячені вони були світським та церковним справам, державному управлінню тощо. Тож за «Капітулярієм про маєтки», «Поліптиком Сен-Жерменського абатства» та «Зразками описів земель церковних і королівських» проаналізуйте господарське життя феодалного маєтку (вотчини) епохи Каролінгів. Охарактеризуйте рівень розвитку сільського господарства, промислів, ремесла, торгівлі. Визначте категорії залежного селянства. Проаналізуйте особливості організації місцевого управління.

Для довідки. «Капітулярій про маєтки» – це указ або інструкція управляючим, як вести господарство. На думку ряду дослідників, цей документ був виданий Карлом Великим на початку IX ст. Інша точка зору полягає у тому, що він складений сином Карла Великого Людовіком Благочестивим (778 – 840 рр.).

«Поліптик Сен-Жерменського абатства» – це опис земельних володінь Сен-Жерменського монастиря (св. Германа), складений абатом Ірміноном на початку IX ст. Поліптик містить детальні відомості про церковні помістя, селянські манси, селянські повинності тощо.

«Зразки описів земель церковних і королівських» – інструкція для складання описів великих вотчин для державних посланців, які відвідували різні помістя з метою ревізії за роки правління Карла Великого.

Практичні завдання

Використовуючи дані «Поліптика Сен-Жерменського абатства», заповніть таблицю,:

	Структура	Соціальний	Повинності
--	------------------	-------------------	-------------------

	манса	статус держателів	
Вільний манс			
Літський манс			
Рабський манс			

Глосарій до теми

Баналітет – монопольне право, за яким сеньйор, володіючи власністю на млин, піч, виноградний прес тощо, міг примусити селян використовувати його інвентар; селяни при цьому розплачувалися частиною свого продукту або грошима.

Бенефіцій – земельне володіння, яке передається у довічне користування за умови несення служби – придворної, адміністративної, але головним чином – військової; тому під бенефіцієм зазвичай розуміють військово умовне земельне тримання.

Домен – сукупність спадкових земельних володінь короля (імператора) і маєтків, що знаходяться на них, на які поширювалася його політична влада.

Імунітет – право феодала здійснювати у своїх володіннях деякі властиві державній владі функції (суд, збір податків, ополчення тощо). Території, на які поширювалася дія цих грамот, називалися імунітетними округами.

Капітулярії – законодавчі та адміністративні акти франкських королів у VII – IX ст. Вони містили різноманітну інформацію про господарські і політичні інститути, соціальний лад, управління завойованими землями тощо.

Картулярії – збірники документів (грамот, хартій, актів і т. д.), що збереглися, як правило, не в оригіналах, а в копіях, переписаних іноді зі скороченнями і вставками (інтерполяціями). Це копії документів, якими в середньовічній Європі юридично оформляли земельні дарування на користь церкви, майнові та особисті відносини між церковними і світськими установами або особами, іноді – копії угод між світськими особами, копії королівських указів. Картулярії склалися з VII до XIV ст. у великих монастирях латинською мовою.

Комендація – акт вступу під заступництво більш могутньої людини. Існувало 2 основних типи: 1) акт визнання васалом свого підпорядкування владі сеньйора, за яким слідувала клятва вірності (васал отримував земельне володіння – бенефіцій або феодал, така комендація оформляла відносини васалітету); 2) підпорядкування вільних людей, що розорилися, владі великого землевласника. Вступ «слабкої» людини під заступництво більш «сильної» і заможної супроводжувалося вступом в поземельну, а потім і в особисту залежність селянина від феодала.

Манс – комплекс житлових і господарських споруд і земельних володінь, що склали селянське господарство. З виникненням феодалної вотчини манс входить до її складу як тримання родини залежного селянина, що обкладалося податком.

Натуральне господарство – тип господарства, поширений в Західній Європі в Раннє Середньовіччя; основою його було дрібне селянське виробництво, яке об'єднувало землеробство і ремесло в силу низького рівня розвитку сільськогосподарської техніки. Продукти праці виробляються в основному для задоволення потреб самих виробників, а не для продажу.

Оброк – натуральний податок, данина продуктами традиційного натурального господарства, що стягувався феодалом з селян. Частина продуктів селянського господарства – зерно, худоба, птахи, яйця, сало, мед, а також виготовлена ними шкіра, пряжа, полотно тощо.

Панщина – відробіткова рента, форма феодалної земельної ренти, безкоштовна примусова праця феодално-залежних селян, які працювали з власним інвентарем у господарстві феодала. Панщина могла бути погодинною, тобто вимірювалася кількістю днів, тижнів, які селянин зобов'язаний був працювати на феодала, і поурочною, коли вона визначалася обсягом роботи, яку повинен був виконати селянин.

Поліптик – опис майна і доходів, насамперед церковних (монастирських) володінь епохи Каролінгів. У поліптику вказувалися кількість панської, тобто монастирської землі (рілля, луків, виноградників, лісів, пасовищ і т. д.), а також угідь, будівель, млинів тощо; надавався перелік селянських тримань, із зазначенням

місцезнаходження та повинностей, а також соціальний статус власників наділів землі та членів їх родин.

Прекарій – умовне земельне тримання, яке великий землевласник передавав у користування (на кілька років або довічно) безземельній або малоземельній людині за її письмовим проханням. За що одержувач землі (прекарист) повинен був платити оброк, в деяких випадках – виконувати панщину на користь власника землі. Виділяють прекарій даний, прекарій повернутий, прекарій з винагородою.

Провендарії – селяни, які не мали наділів, дворові люди.

Рента – частина виробленого селянами додаткового продукту, який привласнював землевласник. Рента була трьох видів: відробіткова (панщина), натуральна – продуктами і виробами свого господарства (оброк) та грошова.

Секуляризація – переведення державою земельних володінь з церковної власності у світську. У першій пол. VIII ст. секуляризація церковних земель була проведена Карлом Мартеллом для перерозподілу земельного фонду на користь бенефіціаріїв.

Феод – спадкове земельне володіння, подароване сеньйором васалу за умови несення служби (військової, придворної, в управлінні, в суді тощо) або сплати встановлених внесків.

Феодал – землевласник, власник феоду в епоху Середньовіччя.

Феодальна вотчина – комплекс феодальної земельної власності (землі, будівлі, інвентар) і прав на залежних селян. Синоніми вотчини – сеньйорія, масток, манор. З VIII – IX ст. панівна форма землеволодіння у більшості країн Західної Європи.

Формули – це зразки для складання документів, грамот, що використовувалися у світських і церковних канцеляріях. Складені в абстрактній формі. У формулах немає конкретних географічних назв, імен, дат, чисел і т. д., але вони дають уявлення про поширені випадки дарувань, заповітів, актів купівлі-продажу, комендації, патронату, кабальних прекарних грамот тощо.

Джерела

1. Взірці описів земель церковних і королівських. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 90-92.
2. Віддача себе в рабство (Клонійська грамота, 887 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 71.
3. Грамота тому, хто передає будь-куди свій спадковий статок з умовою надання йому їжі й одяжі (Сен-Галеннська формула, друга половина IX ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 70.
4. Грамоты. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 51-53.
5. Григорій Турський. Історія франків. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 66-67.
6. Заклад землі (Турська формула, VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 70.
7. Закладная грамота из картулярия Вьеннского монастыря Св. Андрея (начало XI в.). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 49.
8. Зобов'язання (Санська формула, кінець VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 72.
9. Зростання феодалного землеволодіння. Насильства і вимагання світських і церковних феодалів: Із розпорядження Хлотаря II (613 – 629 рр.); з едикту Хлотаря II (614 р.); із капітулярія 805 р.; із капітулярія 809 р.; із капітулярія 811 р.; із капітулярія 818 – 819 рр. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 73-75.
10. Из Сен-Жерменского полиптика (начало IX в.). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 74-77.
11. Из Сен-Жерменського поліптика. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 92-101.
12. Імунітет (Із грамоти короля Дагоберта, який дарує імунітет Рейхсбахському монастирю, 635 р.; Грамота короля Хільдеберта III монастирю Св. Сергія і Медарда в Анжері, бл. 705 р.; Грамота короля Пипіна Вормській церкві, VIII ст.; Грамота Карла Великого Мецькій церкві, 22 січня 775 р.; Із формули Маркульфа, бл. 700 р.; Із Геристальського капітулярія, лангобардська версія, 779 р.; Із капітулярія Карла Великого, 803 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 75-78.

13. Кабала. Ось продаж, якщо хтось продає себе (Анжерська формула, кінець VI ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 70.
14. Кабальна грамота (Санська формула, кінець VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 71.
15. Кабальная грамота (Санская формула №4, конец VIII в.). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С.51.
16. Капитулярій о поместьях. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 70-74.
17. Капітулярії 776 або 781 р., 803 р., 810 – 811 рр. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 72-73.
18. Капітулярій про маєтки. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 82-90.
19. Комендація (Турська формула, VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 73.
20. Кьерсийский капитулярій Карла II Лысого (877 г.). *История средних веков* / сост. М.М. Стасюлевич. СПб, 1999. С. 495-499.
21. Лист (про те), якщо хтось церковне майно у користування отримає і свою власність за це віддасть (Формула Маркульфа, бл. 700 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 68-69.
22. Отрывки из капитуляриев. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 48-49.
23. Прекарий возвращенный (Precaria oblata). Грамота из Сен-Галленского монастыря, 833 г. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 47.
24. Прекарий с вознаграждением (Precaria remuneratoria). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 47.
25. Прекарна грамота (Буржська формула, кінець VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 69.
26. Прекарна грамота (Вестготська формула VII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 67.
27. Прекарна грамота (Садічна формула Меркеля, кінець VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 68.

28. Прекарна грамота (Салічна формула Біньона, кінець VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 67-68.
29. Прекарна грамота (Формула з Рейхенау, кінець VIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 68.
30. Прекарная грамота (Pregaria data). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 46.
31. Престарна грамота (Грамота Сен-Галленського монастиря, 838 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 69.
32. Престарная грамота. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 47-48.
33. Припис для тих, у кого власність або свободу незаконно сильні люди відібрали (Імперська формула, перша половина IX ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 72.
34. Турская формула №43 (VIII в.). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 49-50.
35. Хто закабалає себе в рабство іншому (Формула Маркульфа, бл. 700 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 71.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1.: Раннє Середньовіччя. 496 с.
2. Бессмертный Ю. Л. Формирование феодально-зависимого крестьянства на территории Северной Франции (VI – X вв.). *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3 т. М.: Наука, 1985. Т. I: Формирование феодально-зависимого крестьянства Гл. 6. С. 216-244.*
3. Боева С.Ю. Феодализм у Західній Європі: генезис, характерні риси, тенденції розвитку. *Сторінки історії: Збірник наукових праць*. 2018. № 46. С. 16-29.
4. Верещагин С.Г. Роль законодательства в становлении и развитии государственности во Франкском королевстве в VI – IX вв. Капитулярии. *Право и политика*. 2014. № 10 (178). С. 1536-1546.
5. Виникнення і розвиток імунітету. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov2/yush23.htm>
6. Гуревич А. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. *Избранные труды. Древние германцы. Викинги*. М.: ЦГИ, 2016. С. 189-330.
7. Данилов А.И. К вопросу о роли светской вотчины в эпоху генезиса феодализма. *Средние века*. М., 1969. Вып. 32. С. 5-24.
8. Земляков М.В. «Пусть наши люди пребудут в полной сохранности...»: социальные и правовые статусы населения поместий раннекарolingской

- епохи (по материалам *Capitulare de villis*). *Proslogion: Проблеми соціальної історії та культури середніх віків і раннього нового часу*. 2016. № 2 (14). С. 290-309.
9. Історія середніх віків: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московського ун-та, Печатні традиції, 2008. Т. 1. 681 с.
 10. Корсунський А.Р. Становлення феодально-залежного крістьянства в Юго-Західній Європі V – X вв. *Історія крістьянства в Європі. Епоха феодалізму*: В 3 т. М.: Наука, 1985. Т. I: Формування феодально-залежного крістьянства. Гл. 5. С. 178-215.
 11. Осокин Н.А. Історія середніх віків. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
 12. Сказкин С.Д. Очерки по історії західноєвропейського крістьянства в середні віки. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968. С. 93-136.
 13. Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид. 2017. № 4. С. 34-39. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf
 14. Худокормов А.Г. Економічна історія «класического феодалізму» (на прикладі Франції). *Вісник Московського університету*. Серія б: Економіка. 2015. № 3. С. 93-112.

ТЕМА 5

СЕРЕДНЬОВІЧНІ МІСТА. КОМУНАЛЬНИЙ РУХ

Проблеми для обговорення:

1. Основні джерела з історії середньовічних міст.
2. Наукові теорії виникнення середньовічних міст.
3. Соціально-економічні передумови та процес виникнення середньовічних міст Західної Європи.
4. Комунальний рух: причини, передумови, етапи.
5. Результати комунального руху: права та привілеї городян, міське самоуправління.

Методичні рекомендації:

Перехід від Раннього до Класичного (Розвинутого) Середньовіччя ознаменувався свого роду урбаністичною революцією (повсюдним зростанням міст). Їх поява стала яскравим показником прогресу у розвитку західноєвропейського середньовічного суспільства. Місто стало особливим центром ремесла і торгівлі, культури та релігійного життя. Середньовічні міста відрізнялися

соціальною структурою, політичною організацією, зовнішнім виглядом тощо.

Дана тема забезпечена достатньою кількістю історичних джерел. У переважній більшості це міські хартії вольностей (грамоти, які містять певні досягнення городян у ході комунального руху), хроніки міст. Аналіз хартій дає можливість з'ясувати, які привілеї залишалися за сеньйорами, а які права отримували громадяни. Цікавою є автобіографія відомого французького хроніста Гвіберта Ножанського (1053 – 1124 рр.), в якій він яскраво виклав історію утворення комуни у французькому місті Лан на початку XII ст. та боротьбу з сеньйором – єпископом Годрі.

Питання про походження і сутність середньовічного міста є одним із дискусійних в історичній літературі. Дослідники протягом тривалого часу намагаються дати відповідь на питання, чи було місто феодальним за своєю природою, чи поєднувало у собі феодальні та нефеодальні риси, чи було якісно новим явищем. Як результат, з'явилися різноманітні теорії походження середньовічного міста. Наприклад, романістична, вотчинна, маркова, бургова, ринкова тощо. З'ясуйте, у чому їх слабкі та сильні сторони? Зазначте сучасні підходи щодо появи середньовічних міст.

У третьому питанні до семінарського заняття важливо з'ясувати умови, завдяки яким виникнення міст стало не тільки можливим, але і неминучим явищем. Для цього розгляньте та проаналізуйте процеси, що відбулися в суспільно-політичному та соціально-економічному житті Західної Європи до X – XI ст. Що стало причиною відділення ремесла від сільського господарства? Які зміни сталися в житті феодальної вотчини, яким чином вони сприяли глибоким зрушенням в економічному і соціальному житті? Які зміни відбулися у сфері ремісничого виробництва? Як прогресувало сільське господарство? Визначте важливі соціальні та політичні передумови появи міст. Чи сприяли їх появі та розвитку держава і церква?

Четверте і п'яте питання семінарського заняття присвячені аналізу комунального руху та його результатів у середньовічних містах. Комунальним рухом прийнято називати боротьбу городян проти сеньйорів за самоврядування та незалежність, що тривала

протягом XI – XIII ст. Спочатку городяни боролися за економічні права (звільнення від найбільш важких форм феодалної залежності, за скорочення поборів, за торгові привілеї тощо). Потім постали і політичні завдання, на кшталт набуття міського самоврядування, міських прав тощо.

Щоб з'ясувати причини комунального руху, його цілі, етапи, форми боротьби городян проти сеньйора, позицію короля тощо, потрібно знову звернутися до історичних джерел. Наприклад, до історії заснування комуни в місті Лан. Проаналізуйте грамоту французького короля Людовика VI Товстого (1108 – 1137 рр.), який затвердив комунальну хартію у 1129 р. для міста. Чи вживається слово «комуна» у королівській грамоті? Однією із яскравих сторінок комунального руху в Італії стала історія міста Мілан. Визначте специфічні риси боротьби міланців за свої права.

Значна кількість хартій, що дійшли до нашого часу, дозволяють детально проаналізувати результати комунального руху як у кожному окремому місті, так і в цілому у містах Західної Європи. Порівняйте комунальний рух у містах Південної Франції, Фландрії, Північної і Середньої Італії, Німеччині, Англії тощо. З'ясуйте, чи однаковою виявилася ступінь звільнення городян від сеньйоральної залежності у цих містах. Чи всі міста домоглися повного самоуправління?

Проголошення в середньовічному місті комуни ще не означало встановлення в ньому дійсно демократичного правління. Влада у місті належала патриціату, привілейованій верхівці населення – заможному купецтву, міським землевласникам, лихварям тощо. У пропонуваних до семінарського заняття джерелах, наприклад, зазначається, як ремісники, організовані у цехи, добивались для себе участі у міському самоуправлінні.

Запам'ятайте, що одним із найважливіших результатів боротьби стало те, що переважна більшість городян домоглися звільнення від особистої феодалної залежності. У середньовічній Європі перемогло правило, відповідно до якого залежний селянин, який втік до міста та прожив там певний термін (за звичайною тоді формулою – «один рік та один день»), ставав вільним.

Середньовічне прислів'я так і говорить: «Міське повітря робить вільним».

Глосарій до теми

Комуна – в середньовічній Західній Європі міська община, що домогалася від феодалів прав самоврядування протягом X – XIII ст.

Комунальний рух – в Західній Європі X – XIII ст. рух городян проти сеньйорів за самоврядування і незалежність. Спочатку вимоги городян зводилися до обмеження феодального пригноблення і скорочення поборів. Потім виникли політичні завдання – набуття міського самоврядування і прав.

Комунація ренти – заміна відробіткової і продуктової ренти феодально-залежних селян грошовою рентою.

Магдебурзьке право – міське право Магдебурга, викладене у збірнику наприкінці XIII ст.; юридично закріплювало права і свободи городян, їх право на самоврядування. Магдебурзьке право було перенесене німецькими колоністами в Польщу, Литву і Галичину. Польські королі і литовські князі надавали його окремим містам разом з міськими вольностями.

Магістрат – міська рада, орган міського самоврядування, муніципалітет.

Міське право – сукупність правових звичаїв, вимог міських статутів, положень, жалуваних грамот, а також статутів цехів і гільдій; найважливіший елемент міського самоврядування у середні віки.

Призове право – засноване на праві феодальної власності на землю право феодала володіти всім тим, що будь-яким чином безпосередньо на цій землі з'являлося. Основний принцип призового права – «Що з воза впало, те пропало». Так, феодал вважався законним власником товару, що впав з воза купця. Різновидом призового права було «берегове право», за яким феодал ставав власником усіх товарів, викинутих на берег під час аварії корабля.

Ратуша – будівля для засідань міської ради (магістрату). Знаходилася у центрі середньовічного міста, була символом незалежності міста та (після собору – головної церкви) найбільшим і найкрасивішим будинком у місті. На нижньому поверсі

розташовувався склад чи арсенал, далі йшов парадний зал та ряд інших приміщень для засідань.

Товарне господарство – просте товарне виробництво і господарство, засноване на власній праці дрібних відособлених товаровиробників – ремісників і селян, які все більше втягувалися у товарний обмін.

Хартія – грамота, яка надавала або підтверджувала окремі права міст. Надавалась сеньйором або королем, який, як правило, підтримував міщан у боротьбі з сеньйорами.

Цехові революції – боротьба цехів з міським патриціатом протягом XIII – XV ст. за владу в місті. У ряді міст, таких, як Кельн, Флоренція, Базель тощо, цехи перемогли.

Джерела

1. Английские городские хартии XII века. URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/1140-1160/Angl_gorod_13_14/frameset.htm
2. Борьба городского населения с патрициями. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 197-199.
3. Восстание горожан Ланской коммуны. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 191-195.
4. Второе городское право Страсбурга (1214 г.). URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/burg2.htm>
5. Гвіберт Ножанський. Розповідь про власне життя. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 113-117.
6. Городской воздух делает человека свободным. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 196-197.
7. Грамота Фрідріха I м. Бремену (1186 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 117.
8. Грамота Фрідріха II м. Гослару (1219 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 117.
9. Из автобиографии Гвиберта Ножанского (1114 – 1115 годы). URL: https://studopedia.ru/10_70180_iz-avtobiografii-gviberta-nozhanskogo---god.html

10. Из хартии города Сент-Омера (1127 г.). *Практикум по истории средних веков*. М.: МПГУ, 2019. С. 83-85.
11. Из хартии города Сент-Омера (1168 г.). *Практикум по истории средних веков*. М.: МПГУ, 2019. С. 85.
12. Первое городское право Страсбурга (последние десятилетия XII в.). URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/burg1.htm>
13. Пожалование коммуны жителям города Лана Людовиком VI (1129 год). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 195-196.

Література

1. Абрамсон М.Л. Характерные черты южноитальянского города в раннее средневековье (VI – XI вв.). *Средние века*. 1976. Вып. 40. С. 12-28.
2. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя. 616 с.
3. Басовская Н.И. Период развитого феодализма в странах Западной Европы (VI – XI вв.). М.: Наука, 1974. С. 93-102.
4. Бортник М.А. Средневековые города-государства Западной Европы. *Вопросы истории*. 1975. № 12. С. 68-79.
5. Возникновение и развитие средневековых городов в Европе. URL: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000032/st021.shtml>
6. Войтович Л. Міста і міська цивілізація. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 204-217.
7. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. М.: Наука, 1999. Т.1. Феномен средневекового урбанизма. 390 с.
8. Заяць Д. Хартії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 144-153.
9. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
10. Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.
11. Котельникова Л.А. Феодализм и город в Италии в VIII – XV вв. М.: Наука, 1987. 256 с.
12. Ле Гофф Жак. Цивилизация средневекового Запада. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 560 с.
13. Левицкий А.А. Город и феодализм в Англии. М.: Наука, 1987. 283 с.
14. Негуляева Т.М. Условие возникновения средневекового городского права. *Средневековый город: межвузовский научный сборник*. Саратов: Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1989. Вып. 9. С. 3-18.
15. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
16. Петров Е.В. История, культура, повседневная жизнь населения Западной Европы в «рыцарский период» (X – XIII вв.). Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гуманит. ун-та, 2008. 103 с.

17. Пиренн Анри. Средневековые города Бельгии / пер. с франц.; под ред. проф. Е. А. Косминского. СПб.: Евразия, 2001. 512 с.
18. Погребинская В.А. Социально-экономическое развитие города в Средние века: учебно-методическое пособие. М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2021. 72 с.
19. Подалаяк Н. Середньовічне місто крізь призму соціальної історії. *Історія в школах України*. 2004. № 6. С. 47-49.
20. Руднічук А. Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV – XV ст. та їх наслідки. *Записки Львівського медієвістичного клубу*. Львів, 2018. Вип. 3. С. 30-39.
21. Солодкова Л.И. Город в политико-правовой системе средневековой Западной Европы (к историографии вопроса). URL: <https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/42217/15.pdf>
22. Солодкова Л.И. Некоторые актуальные вопросы изучения истории средневекового города: вчера и сегодня. URL: <https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/9644/05.pdf>
23. Средневековая Европа глазами современников и историков: В 5 ч. / Под ред. А.Л. Ястребицкой. М.: Изд-во МГУ, 1995. Ч. 4. С. 38-51.
24. Уколова В.И. Город как парадигма средневековой культуры. *Средние века*. М., 2000. Вып. 61. С. 154-168.
25. Ястребицкая А. Л. Европейский город (Средние века – раннее Новое время). Введение в современную урбанистику. М.: ИНИОН, 1993. 272 с.
26. Ястребицкая А.Л. Западноевропейский город в средние века. *Вопросы истории*. 1978. № 4. С. 70-82.

ТЕМА 6

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСТІ

Проблеми для обговорення:

1. Категорії міського населення. Їх соціальний та професійний статус.
2. Роль торгівлі у житті середньовічного міста.
3. Міське ремесло. Причини об'єднання ремісників у цехи.
4. Цех та його функції (внутрішній устрій, регламентація виробництва, становище підмайстрів та учнів).
5. «Замикання цеху». Боротьба підмайстрів з майстрами.

Методичні рекомендації:

Перше питання семінарського заняття присвячене аналізу соціального та професійного статусу міського населення. У першу чергу, потрібно звернути увагу на те, що у ході комунального руху, коли в боротьбі з сеньйорами населення міст проявило єдність інтересів, оформилась так звана міська верства. Зазвичай вона ототожнюється з поняттями «бюргерство», «бюргер». Ми можемо виокремити, як мінімум, три категорії міського населення: патриціат (до якого входили заможні купці, цехові майстри, урядники), бюргери (дрібні торговці та купці), міський плебс (слуги, біднота, жебраки тощо).

У містах проживали люди, які займалися виробництвом та збутом товарів, надавали певні послуги, професійні торговці, купці, феодала зі своїм оточенням, представники королівської адміністрації та духовенства, лицарі, біднота. Зрозуміло, що за своїм майновим і соціальним станом вони відрізнялися. З'ясуйте, кого можна віднести до категорії повноправних городян, а кого до категорії неповноправних. Чому? Яким є їхній майновий і соціальний статус?

Цікавим є той факт, що аби замаскувати різницю між заможними городянами і бідними ремісниками, правляча верхівка міста видавала закони про розкіш, що забороняли надзвичайно розкішній одяг, надмірності в одязі, при святкуванні сімейних свят, хрестин, весіль тощо.

Характерною особливістю ремесла та інших видів діяльності у багатьох середньовічних містах Західної Європи була корпоративна організація: об'єднання представників певних професій у межах міста в особливі союзи – цехи, гільдії, братства.

Надзвичайно важливу роль у житті середньовічного міста відігравала торгівля. Запропоновані історичні джерела до семінарського заняття допоможуть вам з'ясувати різноманітні аспекти організації торгівлі в середньовічній Західній Європі, умови, в яких доводилося торгувати купцям, причини об'єднань купців, форми цих об'єднань, їх основні функції, асортимент товарів на міському та зовнішньому ринках тощо. Слід також звернути увагу і

на монетну справу, кредитні й банківські операції, найбільші в Європі суб'єкти товарних і кредитних відносин.

Третє питання семінарського заняття присвячене характеристиці економічної основи середньовічного міста – ремеслу. Проаналізуйте уривки з цехових статутів, зафіксованих в «Регістрах ремесел і торгівлі міста Парижа», або «Книзі ремесел», що була складена у другій половині XIII ст. з ініціативи голови Паризького ремісничого округу Етьєна Буало, та дайте відповіді на наступні питання:

1. Яким чином функціонувало ремісниче виробництво у місті?
2. Що представляла собою майстерня ремісника?
3. Яким чином будувалася організація праці в майстерні?
4. Визначте причини об'єднання ремісників у цехи. Які були умови прийому до цехової корпорації?
5. Чому в умовах того часу неможливим було ізольоване існування дрібних ремісників?
6. Чому майстри змушені були добиватися усунення як конкуренції сільських і міських позацехових ремісників, так і суперництва всередині цеху між його членами?

7. З'ясуйте права та обов'язки членів цеху.

Крім цього, на основі запропонованих історичних джерел проаналізуйте функції середньовічного цеху, його внутрішній устрій, регламентацію виробництва, становище підмайстрів та учнів.

Документи з історії англійських і німецьких цехів свідчать про початок розкладання цехового ладу в економічно розвинених центрах ремісничого виробництва вже в XIV ст. і його поглиблення в XV ст. З'ясуйте причини та особливості так званого процесу «замикання цеху», причини боротьби учнів і підмайстрів з майстрами. Важливо звернути увагу на те, що вимоги цехових статутів XIV – XV ст. вже не виконувалися. Разом з тим джерела показують, наскільки посилюється диференціація між різними цехами. Для цього проаналізуйте «Статут шовкопрядильників» 1412 – 1413 рр., «Статут любекських майстрів повстяних капелюхів» 1507 р., «Статут кельнських ткаль шовкових виробів» 1490 – 1491 рр., «Заклик до страйку, звернений підмайстрами-кушнірами Вільшtedта до підмайстрів-кушнірів Страсбурга» 1470 р.

Більш того, можна простежити зародження в окремих цехах німецьких і англійських міст перших зачатків ранньокапіталістичної (розсіяної) мануфактури («Статути франкфуртських сукноробів» 1345 р. і 1377 р.).

Глосарій до теми

Бюргер – західноєвропейський житель міста в XI ст. З розвитком майнової та соціальної диференціації у XII – XIII ст. – повноправний городянин, який мав достатній майновий цenz, щоб сплачувати податки та мита, виставляти при необхідності збройне ополчення; крім того, бюргер мав володіти певним земельним наділом, пізніше – будинком або його частиною. У XIV – XV ст. – найбагатші городяни. У Франції набув поширення синонім буржуа, в Італії – пополани.

Ганза – великий політичний та економічний союз торгових міст Північно-Західної Європи, що виник у середині XII ст. Проіснував до середини XVII ст. У реєстр Ганзи було включено 130 міст, з них бл. 100 портових. На початку XV ст. Ганза об'єднувала близько 160 міст.

Замикання цехів – обмеження та заборона доступу до них учнів та підмайстрів. З'являються «вічні підмайстри», які вже не могли стати повноправними членами цеху.

Купецтво – соціальна верства, що займалася торгівлею. Розвиток купецтва розпочався в XI – XII ст. у зв'язку зі стрімким зростанням міст, особливо великих центрів транзитної торгівлі (Венеція, Генуя, ганзейські міста тощо). XIII – перша третина XIV ст. – період розквіту купецтва. У багатьох містах Європи купецька верхівка, сконцентрувавши у своїх руках величезні багатства, утворила патриціат, що значно впливав на міське управління.

Купецькі гільдії – об'єднання купців, як правило, одного міста. Виникають в XI – на початку XII ст. в Англії, Німеччині, Фландрії та Франції з метою спільного захисту товарів, що транспортуються, забезпечення вигідних умов збуту на ринку через організацію представництв на ярмарках, отримання митних та інших привілеїв.

Майстер – повноправний, економічно самостійний ремісник, член цеху, власник своєї майстерні. Мав у підпорядкуванні учнів та підмайстрів.

Міський плебс – назва нижчих верств населення середньовічного міста: збіднілих цехових ремісників, поденників, чорноробів, волоцюг, жебраків, частково підмайстрів.

Патриціат – міська верхівка, найбільш заможна, впливова, привілейована верства населення середньовічного міста, що складалася з купців, лихварів, заможних землевласників, домовласників.

Підмайстер – ремісник у середньовічних цехах, який не мав власної майстерні і працював за наймом у повноправного члена цеху – майстра. Пропрацювавши кілька років у майстра, сам ставав майстром. Однак у XIV – XV ст. у зв'язку із занепадом і розкладанням цехового ремесла отримання звання майстра було ускладнено (вимагалось сплатити великий вступний внесок у касу цеху, виконати зразкову роботу – шедевр, влаштувати багате частування для членів цеху тощо). Лише близькі родичі майстра могли безперешкодно вступити до цеху. Більшість підмайстрів перетворювалися на «вічних» підмайстрів.

Статут – документи, що закріплювали правове становище середньовічних європейських міст та різних внутрішньоміських об'єднань (цехів, гільдій) тощо.

Устав – звід правил, що визначає організаційні принципи та порядок діяльності будь-якої організації, об'єднання (монастиря, ордену, цеху, гільдії).

Цех – об'єднання ремісників одного міста однієї чи споріднених спеціальностей для забезпечення за членами цеху монополії на виробництво та збут ремісничих виробів.

Шедевр – у середньовічних цехах зразковий виріб, який мав виконати підмайстер – кандидат на здобуття звання майстра.

Ярмарок – щорічні чи періодичні торги у певних містах Західної Європи; у ряді районів (Шампань, Фландрія) вони перетворилися фактично на цілорічні торги, в яких брали участь купці з різних країн.

Джерела

1. Быт горожан (Нюрнбергские законы о роскоши. Свадебный регламент). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 199-201.
2. Договір про наймання учня (XV ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 129-130.
3. Договір о найме ученика. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 181-182.
4. Заборона виробництва сукна у селах. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 122.
5. Заклик до страйку, звернений підмайстрами-кушнірами Вільшtedта до підмайстрів-кушнірів Страсбурга (1470 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 138-139.
6. Из Аугсбургской конституции XIII в. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 207-209.
7. Из жизни одного бюргера. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 202.
8. Из Аугсбургської конституції XIII ст. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 118-119.
9. Из постановления Ганзы (1260 – 1264 pp.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 120.
10. Из статуту любекських майстрів повстяних капелюхів (1507 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 130.
11. Книга ремесел (друга половина XIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 122-127.
12. Купеческая гильдия. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 209-210.
13. Нюрнберзькі закони про розкіш (XIV – XV ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 117-118.
14. Постанова 1395 р. про тривалість робочого дня паризьких цехових підмайстрів. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 136.
15. Постанова Лондонської гільдії ремісників, які виготовляють головні убори (XIV ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 127-129.
16. Постанова Франкфуртської ради 1432 р. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 132.

17. Развитие торговли. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 203-207.
18. Регистры ремесел и торговли города Парижа. URL: <http://vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIII/Registry/text1.htm>
19. Статуты парижских ткачей шерсти. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 182-183.
20. Третій цеховий статут ткаць шовкових виробів (1469 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 132-134.
21. Уривок із статуту цеху шкіряників у м. Любеку про регламентацію виробництва (XV ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 135-136.
22. Франкфуртські сукнороби. Статут 1345 р. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 130-132.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя. 616 с.
2. Возникновение и развитие средневековых городов в Европе. URL: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000032/st021.shtml>
3. Войтович Л. Міста і міська цивілізація. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 204-217.
4. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. М.: Наука, 1999. Т.1. Феномен средневекового урбанизма. 390 с.
5. Добиаш-Рождественская О.А. Западная Европа в средние века. Сб. статей. М.: Наука, 1976. С. 70-77.
6. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
7. Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.
8. Кириллова А.А. Организация подмастерьев и их борьба с мастерами в английских городах XIV – XV вв. *Ученые записки МГПИИ*. 1964. Т. 217. С. 55-85.
9. Ковальова С.Г. Формування страти цехових майстрів у середньовічних європейських містах XII – XV ст. (на матеріалах цехових статутів). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2019. № 40. С. 8-11.
10. Ле Гофф Жак. Цивілізація середньовічного Запада. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 560 с.
11. Лойберг М.Э. Экономика феодального города. *История экономики* / М.Э. Лойберг. М.: ИНФРА-М, 1998. С. 35-37.
12. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.

13. Петров Е.В. История, культура, повседневная жизнь населения Западной Европы в «рыцарский период» (X – XIII вв.). Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. ун-та, 2008. 103 с.
14. Пиренн Анри. Средневековые города Бельгии. Пер. с франц.; под ред. проф. Е. А. Косминского. СПб.: Евразия, 2001. 512 с.
15. Погребинская В.А. Социально-экономическое развитие города в Средние века: учебно-методическое пособие. М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2021. 72 с.
16. Подаляк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVII століть. Наукове видання. К.: Темпора, 2009. 360 с.
17. Полянский Ф.Я. Очерки социально-экономической политики цехов в городах Западной Европы в XII – XV вв. М.: Соцэкгиз, 1952. 338 с.
18. Праздников А.Г. Численность и сословная структура населения английского города XIV – XV веков. *Вестник Пермского университета. Серия «История»*. 2004. Вып. 5. С. 56-61.
19. Руднічук А.А. Господарське життя південнонімецького міста у XIV – XV ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Том 2. С. 202-207.
20. Средневековая Европа глазами современников и историков: В 5 ч. / Под ред. А.Л. Ястребицкой. М.: Изд-во МГУ, 1995. Ч. 4. С. 38-51.
21. Стоклицкая-Терешкович В.В. Основные проблемы истории средневекового города X – XV веков. М.: Изд-во Социально-экономической литературы, 1960. 351 с.
22. Тимофеева Е.Т. Развитие цехового ремесла и торговли в городах Северо-Восточной Франции в XII – XIII вв. *Средние века*. Вып. 14. М.: Наука, 1959. С. 92-107.
23. Ястребицкая А.Л. Западноевропейский город в средние века. *Вопросы истории*. 1978. № 4. С. 97-113.

ТЕМА 7

ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В АНГЛІЇ НАПРИКІНЦІ XII – НА ПОЧАКУ XIII ст. ВЕЛИКА ХАРТІЯ ВОЛЬНОСТЕЙ 1215 р.

Проблеми для обговорення:

1. Політична боротьба в Англії наприкінці XII – на початку XIII ст. Причини прийняття «Великої хартії вольностей».
2. «Велика хартія вольностей» як історичне джерело.

3. Аналіз «Великої хартії вольностей».
4. Значення «Великої хартії вольностей».

Методичні рекомендації:

XIII століття в історії Англії постає періодом важливих політичних змін. Найважливішими подіями того часу стало прийняття «Великої хартії вольностей» у 1215 р. та виникнення англійського парламенту в 1265 р. «Велика хартія вольностей» є яскравим свідченням зростання політичної активності англійських станів на початку XIII ст. та наслідком політичного протистояння англійського монарха Іоанна Безземельного (1199 – 1216 рр.) з англійськими баронами, лицарями і городянами.

У ході вивчення першого питання семінарського заняття потрібно визначити причини політичної боротьби в Англії наприкінці XII – на початку XIII ст. З'ясуйте, чи стали заходи Вільгельма I Завойовника (1066 – 1087 рр.) та Генріха II (1154 – 1189 рр.) з централізації і посилення королівської влади передумовою загострення у подальшому відносин між англійським королем та баронами. Проаналізуйте Хартію вольностей Генріха I (1100 – 1135 рр.), затверджену ним в 1100 р. Які привілеї вона давала баронам? У чому хартія обмежувала англійського короля? Чому Генріх I пішов на такий крок?

Далі розкрийте сутність соціально-політичних протиріч на початку XIII ст., які привели до створення в Англії т. зв. баронської опозиції (військові невдачі у боротьбі з Францією, втрата на континенті земель Плантагенетів (Анжу, Мен, Турень, частина Пуату), постійне вимагання в англійських баронів фінансів на ведення війни, посилення податкового тиску, обмеження політичних привілеїв англійських баронів, конфлікт із Папою римським Інокентієм III тощо). Чим були незадоволені англійські барони? Чому у протистоянні з королем їх підтримали лицарі та городяни? Чим завершилося це протистояння? Які цілі переслідував Іоанна Безземельний, підписуючи у 1215 р. «Велику хартію вольностей»? Для цього проаналізуйте уривки із «Хроніки» Роджера Говдена 1201 р. (англійський хроніст, який за правління Генріха II (1154 – 1189 рр.) був посадовцем і виконував важливі дипломатичні доручення),

«Великої хроніки» Матвія Паризького 1203 – 1204 рр. (монах, хроніст), «Пісню землероба», «Баронські статті» (вимоги англійських баронів, які стали основою «Великої хартії вольностей»).

Друге питання семінарського заняття присвячене аналізу «Великої хартії вольностей» як історичного джерела. Дайте його зовнішню критику, проаналізуйте структуру, систему викладу матеріалу тощо.

Аналізуючи текст «Великої хартії вольностей», скористайтеся наступним планом:

1) захист економічних інтересів баронів: право опіки (ст. 4, 5, 37, 46), сплата рельєфу (ст. 2, 3), охорона прав спадкоємців і вдів (ст. 6, 7, 8), порядок розрахунку боржників (ст. 9, 10, 11, 26), феодалні платежі (ст. 12), відміна статусу заповідних королівських лісів (ст. 47, 48);

2) захист економічних інтересів англійського лицарства (ст. 15, 16, 27, 29, 60);

3) захист інтересів городян (ст. 12, 13, 33, 35, 41);

4) поняття «вільні люди» і «вільна людина» та їх трактування за ст. 15, 20, 27, 30, 34, 39;

5) судочинство (ст. 17, 18, 19, 20, 24, 36, 38, 39, 40, 45);

6) захист від свавілля представників королівської адміністрації (ст. 23, 25, 28, 30, 31, 32, 36, 38, 40);

7) обмеження королівської влади: обмеження податкових прав короля (ст. 12), Загальна рада королівства (ст. 14), гарантії захисту прав «вільних людей» (ст. 39), створення Комітет 25 баронів та його повноваження (ст. 61);

8) права церкви (ст. 1, 22, 63).

Обов'язково при аналізі цих положень посилайтеся на відповідні статті хартії!

Цікавою є стаття 39, в якій деякі дослідники вбачали юридичне формулювання принципів громадянської свободи, гарантію від королівського свавілля. У даній статті зазначається: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або будь-яким (іншим) способом знедолена, і ми не підемо на неї і не

пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй (її перів) і за законом країни». Як Ви вважаєте, чи поширювалася дія цієї статті на всі категорії англійського населення, чи лише на привілейовані його верстви?

Насамкінець охарактеризуйте значення «Великої хартії вольностей» для розвитку Англії у досліджуваний період. «Велика хартія вольностей» в основному мала на меті обмеження влади короля в інтересах феодалного баронства. У тій мірі, в якій повстали барони потребували підтримки лицарів та городян, хартія відображає і їхні інтереси. Однак інтереси селянства, яке складало більшість англійського населення, ніяким чином не відображені в цьому документі.

«Велика хартія вольностей», перш за все, стала своєрідним компромісом між королем і баронами. Політичні статті Хартії свідчать про те, що барони прагнули зберегти частину своїх привілеїв, поставивши реалізацію окремих прерогатив центральної влади під свій контроль або обмеживши їх використання щодо феодалної верхівки. Доля Хартії чітко продемонструвала безперспективність баронських претензій і незворотність процесу централізації в країні. Через кілька місяців після закінчення конфлікту Іоанн Безземельний, спираючись на підтримку Папи римського, відмовився від Хартії. Надалі англійські монархи неодноразово підтверджували Хартію у 1216 р., 1217 р., 1225 р., 1297 р., однак з неї було вилучено понад 20 статей, у т.ч. статті 12, 14 і 61.

Глосарій до теми

Велика хартія вольностей – документ (грамота), підписана англійським королем Іоанном Безземельним 15 червня 1215 р. Стала найпершим і згодом одним із основоположних конституційних актів Англії.

Пери – члени вищого дворянства, які володіють особливими політичними привілеями.

Фригольдери – категорія англійських селян, які довічно чи спадково володіли землею. Селяни-фригольдери були особисто

вільними, мали фіксовану ренту, право заповіту, відчуження землі, захисту в королівських судах.

Шериф – королівський чиновник у середньовічній Англії, який виконував на території графства адміністративні, поліцейські, військові та деякі судові функції.

Щитові гроші – спеціальні грошові платежі замість відбування феодалної військової служби. Були встановлені в Англії для посилення обороноздатності держави Генріхом II (1154 – 1189 рр.). На щитові гроші король міг наймати на військову службу більш придатних лицарів, встановлюючи на власний розсуд служби та дисципліну.

Джерела

1. Баронские статьи. (Текст) URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/1120-1140/Charta_1136_1215/charta_1136_1215.phtml?id=12823
2. Велика хартія вольностей 1215 р. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 195-204.
3. Великая хартия вольностей (1215 г.) (Текст) URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XIII/1200-1220/Magna_charta1215/text2.phtml
4. Витяги із «Баронський статей» (1215 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 197.
5. Из Великой хартии вольностей. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 313-319.
6. Извлечения из хроник, относящиеся к Иоанну Безземельному. *Памятники истории Англии XI – XIII веков* / сост. Д.М. Петрушевский. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. С. 88-95.
7. Матвій Паризький. Хроніка (початок XIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 195-197.
8. Песня землепашца. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 321-322.
9. Пісня землероба (XII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 194-195.
10. Роджер Говден. Хроніка. *Практикум з історії Середніх віків* / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 194.
11. Хартія Генриха I (1100 г.). (Текст). URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/Genrich_I/charta.phtml?id=8123

12. Хартия Генриха I. *Памятники истории Англии XI – XIII веков* / сост. Д.М. Петрушевский. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. С. 40-45.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. *Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя. 616 с.*
2. Барг М.А. *Исследование по истории английского феодализма в XI – XIII вв. М.: Изд-во АН СССР, 1962. С. 138-154.*
3. Есаян Э.С. *Из истории разработки текста Великой хартии вольностей 1215 года. Вопросы правоведения. 1987. Вып. 4. С. 5-12.*
4. *История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.*
5. Качур В.О. Велика хартія вольностей 1215 р. та її вплив на формування фундаментальних цінностей європейської правової культури. *Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 5. С. 30-33.*
6. Крашенинникова Н.А. Великая хартия вольностей 1215 г. (Современная интерпретация). *Вестник МГУ. Серия «Право». 2002. №3. С 86-107.*
7. Лагойда О. Соціальні зрушення в Англії XIII ст.: від Великої Хартії Вольностей до утворення парламенту (1215 – 1265 рр.). *Записки Львівського медієвістичного клубу. Львів, 2018. Вип. 3. С. 14-23.*
8. Овсінський Ю., Чорний М. Англія у XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 258-275.
9. Осокин Н.А. *История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.*
10. *Памятники истории Англии XI – XIII вв. / сост. Д.М. Петрушевский. М.: Соцэкгиз, 1936. С. 51-119.*
11. Петрушевский Д.М. Великая хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII в. М.: Социум, 2016. 254 с.
12. Ржевська В.С. Правове значення конфлікту між королем Англії Джоном Безземельним і католицькою церквою. *Право і суспільство. 2018. № 4. С. 278-284.*

ТЕМА 8

СТАНОВИЩЕ ФРАНЦУЗЬКОГО СЕЛЯНСТВА у XIII – XIV ст. ЖАКЕРІЯ (1358 р.)

Проблеми для обговорення:

1. Характеристика джерел.

2. Становище французького селянства та посилення феодалних повинностей.

3. Жакерія: причини, передумови, хід.

4. Причини поразки та наслідки Жакерії.

Методичні рекомендації:

Дане семінарське заняття присвячене вивченню подій одного із найбільших селянських повстань в історії Франції, що спалахнуло в 1358 р. Привілейовані стани називали французьких селян зневажливо «Жак-простак», тому повстання і отримало назву «Жакерія».

Основними джерелами до семінарського заняття, в яких відображено становище французьких селян в XIII – XIV ст., причини, хід та наслідки Жакерії, є:

- «Поема про версонських вілланів» Есту ле Гоза. Між 1240 і 1250 роками селяни Версона, які залежали від монастиря св. Михайла в Нормандії, повстали. Намагаючись їх «напоумити», служивий цього монастиря Есту ле Гоз написав дану поему;
- «Грамота про селянську залежність» (грамота 1344 р. з району, де тривали досить жорстокі битви між Англією та Францією у роки Столітньої війни. Вона свідчить про наявність сервільних, найбільш важких форм феодалної залежності);
- «Хроніка» Жана де Венетта (1307 – 1371 рр.), в якій монах виклав своє бачення причин Жакерії. В основному йому було притаманне дружнє ставлення до простого люду;
- «Хроніка» французького історика Жана Фруассара (бл. 1337 – бл. 1410 рр.), в якій він різко засуджує повсталих та підтримує привілейовані стани;
- «Хроніка перших чотирьох Валуа», написана наприкінці XIV ст. в Руані місцевим кліриком. У хроніці описуються події 1327 – 1393 рр. Є окремий розділ, присвячений подіям Жакерії;
- «Кутюми Бовезі» Філіпа де Бомануара (1247 – 1296 рр.) – королівського юриста, який склав у 1282 р. запис звичаєвого права північно-східної частини Франції. До збірки увійшли норми, що регулюють найрізноманітніші суспільні відносини,

однак особлива увага приділена правилам, пов'язаним із організацією та здійсненням правосуддя.

Аналізуючи джерела з даної теми, визначте особливості ставлення їхніх авторів до Жакерії, наскільки подана ними інформація є достовірною.

Аналізуючи становище французького селянства, з'ясуйте причини того, чому у досліджуваній період вони піддавалися активному феодалному визиску. Визначте повинності та платежі, які повинні були сплачувати селяни у зв'язку з поземельною та особистою залежністю. Розкрийте сутність таких повинностей, як менморт, шеваж, формар'яж, довільна талья. У чому полягали відмінності між вілланами та сервами? Які зміни відбулися в їхньому майновому та юридичному статусі?

Третє питання семінарського заняття присвячене аналізу подій Жакерії 1358 р. З'ясуйте причини селянського повстання (зростання податків у зв'язку із подіями Столітньої війни, грабежі французьких сел англійськими і французькими військовими бригадами, масове особисте закріпачення селян, байдуже ставлення феодалів до ходу Столітньої війни, епідемія чуми), склад учасників, вимоги селян. Яким чином формувалася ідейна підготовка повстання, покажіть зв'язок із міськими виступами (Паризьке повстання під проводом Етьєна Марселя 1356 – 1358 рр.). Дайте характеристику ходу повстання. Наскільки дії повсталих селян були організовані та керовані?

Насамкінець визначте причини поразки Жакерії. З'ясуйте значення та наслідки Жакерії для політичного розвитку країни та становища французьких селян. При цьому врахуйте, що повстання прискорило звільнення селян від феодалної залежності, що розпочалося ще у XIII ст. Однак власність феодалів на землю зберіглася. До того ж французькі феодали тривалий час не наслідувалися збільшувати повинності, що дало селянам можливість більш ефективно вести своє господарство.

Глосарій до теми

Віллани – категорія феодално-залежного селянства у країнах середньовічної Західної Європи У континентальній Західній Європі

категорія вілланив склалася вже у IX – X ст. Віллани були особисто вільними, тому їх обов'язки пов'язувалися не з особистістю, а з триманням землі від сеньйорів. Вони платили сеньйорам так званий чинш, щось на кшталт вічної орендної плати, ренту та шампар, частину врожаю хліба, зазвичай кожен четвертий чи п'ятий сніп, частину винограду та вичавленого вина. Віллани також платили талью, але, на відміну від тальї сервів, вона була визначена звичаєм. На них не поширювалися «право мертвої руки» та формар'яж. Панщина, яку виконували віллани, теж мала певну норму. У XIII – XIV ст. у розряд вілланив перейшли звільнені серви. Правовий статус вілланив у середньовічній Англії був майже аналогічний становищу французьких сервів.

Менморт – спеціальний внесок, який сплачувався селянами сеньйору при отриманні ними земельних ділянок у спадок.

Паризьке повстання 1356 – 1358 рр. – повстання городян Парижа, викликане різким погіршенням економічного становища парижан, головним чином внаслідок збільшення податків під час Столітньої війни. Невдоволення парижан посилила поразка французів при Пуатьє (1356 р.) і чергова перечеканка (псування) монети, до якої вдався дофін Карл, який таким чином намагався отримати кошти для викупу з полону свого батька Іоанна II Доброго і подальшого ведення Столітньої війни.

Рельєф – викуп, що сплачувався сеньйору спадкоємцем феода.

Серваж – вид феодальної залежності селян середньовічної Західної Європи. Характеризувався особистим зв'язком серва з його сеньйором та значним обмеженням особистих та громадянських прав.

Серви – особисто залежні селяни у Франції. Перебували в особистій, поземельній та судовій залежності від сеньйора. Як особисто залежні серви платили: 1) поголовний податок (шеваж); 2) «шлюбний побор» (формар'яж) за одруження з вільною людиною або із сервом з іншої сеньйорії; 3) «посмертний побор» (менморт, «право мертвої руки»), найчастіше у вигляді кращої голови худоби; 4) сеньйор міг стягувати з серва довільну талью.

Столітня війна – війна між Англією та Францією у 1337 – 1453 рр., причиною якої стало прагнення Англії повернути ті території на континенті, що раніше належали англійським королям.

Талья – у середньовічній Франції податок, який сеньйори стягували із залежного населення, переважно у довільних розмірах. Із посиленням королівської влади у XV ст. за Карла VII (1422 – 1461 рр.) так стали називати і прямий податок.

Формар'яж – норма феодального права, яка обмежувала свободу шлюбу залежного селянства. У Раннє Середньовіччя поширювався головним чином на сервів і означав необхідність дозволу сеньйора на шлюб. У період Класичного Середньовіччя (не пізніше середини XII ст.) формар'яж поширювався на всіх залежних людей сеньйорії та означав необхідність дозволу сеньйора на шлюб з особою, яка перебуває поза його юрисдикцією, на заміжжя дочки віллана в чужу сеньйорію або на шлюб з особою вищого соціального статусу, за що сеньйор отримував грошове мито. У XII – на початку XIII ст. селянам вдалося звільнитися від формар'яжу. Він зберігся лише стосовно сервів. У XIV – XV ст. у більшості країн Західної Європи формар'яж зник.

Ценз – фіксована феодальна поземельна рента, яка щорічно виплачувалася селянином за земельне тримання феодалу продуктами чи грошима. З часом цензом стала іменуватися грошова рента (чинш).

Шеваж – невеликий подушний податок, що сплачувалася сервами і символізував їхню особисту залежність від сеньйора.

Джерела

1. Грамота о крестьянской зависимости. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 284.
2. Документы по истории Жакерии 1358 г. во Франции (грамоты помилования). URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIV/1340-1360/Dok_tu_Zhakerii/text.htm
3. Документы по истории Жакерии 1358 г. во Франции. URL: https://drevlit.ru/docs/france/XIV/1340-1360/Dok_tu_Zhakerii/text.php

4. Ж. де Веннет. Хроника. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 284-285.
5. Ж. Фруассар. Хроника. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 285-289.
6. Жан де Венетт. Хроніка. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 225-227.
7. Ле Гоз Э. Поэма о версонских вилланах. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 84-86.
8. Лист Етьєна Марселя до міст Фландрії (від 11 липня 1358 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 233.
9. Ордонанс Людовіка X про звільнення сервів (3 липня 1315 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 221-222.
10. П'єр д'Ортемон. Великі французькі хроніки (XIV ст.). Про початок і перше зборище злої Жакерії у Бовезі. Про скаженість людей Бовезі і про те, як регент відправився з Мо у Санс. Про кількість жаків, убитих дворянами. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 231-232.
11. Поема про версонських вілланів (середина XIII ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 213-215.
12. Серваж у XIV ст. в районі Бордо. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 212.
13. Филипп де Бомануар. Кутюмы Бовези. URL: http://www.vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/France/XIII/1280-1300/Kutyymi_Bovezi/text.htm
14. Філіпп де Бомануар. Кутюми Бовезі. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 210-211; С. 212-213.
15. Фруассар із Валансьєна. Хроніка Франції, Англії, Шотландії та Іспанії (кінець XIV ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 230-231.
16. Хроника первых четырех Валуа. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 289-291.
17. Хроніка перших чотирьох Валуа (кінець XIV ст.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 227-229.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя. 616 с.

2. Басовская Н.И. Капитан жаков. *И живы памятью столетий: Очерки о вождах народных движений в средневековой Европе*. Минск: Высшая школа, 1987. С. 65-77.
3. Галямичев А.Н. Жакерия как эпизод военной истории Средневековья (к 650-летию восстания французских крестьян). С. 7-11. URL: <https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/41089/02.pdf>
4. Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987 – 1460: монография: [пер. с фр.]. М.: Международные отношения, 2000.
5. Жак Ле Гофф. Цивилизация средневекового Запада. М.: Прогресс, 1994.
6. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
7. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
8. Погребенник А. Народно-релігійні виступи у Франції в XIV ст.: Жакерія і Паризьке повстання 1358 року. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2012. Т. 1. С. 258-272.
9. Червоная Т.М. К вопросу о причинах Жакерии. Страны Средиземноморья в античную и средневековую эпохи. Горький, 1985. С. 128-141.

ТЕМА 9

СТАНОВИЩЕ АНГЛІЙСЬКОГО СЕЛЯНСТВА у XIII – XIV ст. ПОВСТАННЯ УОТА ТАЙЛЕРА (1381 р.)

Проблеми для обговорення:

1. Становище англійського селянства в XIII – XIV ст.
2. Причини та передумови повстання під проводом Уота Тайлера.
3. Хід повстання. Програми повсталих.
4. Причини поразки та наслідки повстання під проводом Уота Тайлера.

Методичні рекомендації:

Для того, щоб чітко визначити причини селянського повстання під проводом Уота Тайлера потрібно, у першу чергу, проаналізувати внутрішньополітичне становище Англії в XIII – XIV ст. В країні відбувалися подібні процеси, як і у Французькій державі. Посилення

феодалної експлуатації у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин призвело до значного збільшення грошової ренти в середніх і дрібних маєтках, до збільшення панщини у великих маєтках. Протиріччя різко загострилися у зв'язку з епідемією чуми в 1348 – 1349 рр. Тож посилення панщини, збільшення ренти, а особливо жорстоке робітниче законодавство неминуче повинні були привести до вибуху соціального невдоволення по всій країні. Крім наростання протиріч у селі, посилювалося і невдоволення в англійських містах. Воно було викликане розкладанням цехової системи, розшаруванням всередині гільдій (цехів), боротьбою між підмайстрами і майстрами, між багатими й бідними ремісниками, між гільдіями. На основі запропонованих джерел дайте характеристику цим змінам. З'ясуйте категорії англійського селянства, розміри феодалної ренти, повинності, чи у повній мірі селяни були забезпечені землею.

На основі запропонованих джерел визначте причини та передумови повстання під проводом Уота Тайлера (розвиток ринкових відносин, процеси комутації ренти, в деяких випадках збільшення податків, робітниче законодавство, поширення чуми тощо). Зловживання при справлянні подушного податку викликали сильне обурення вже в 1380 р., а в червні 1381 р. вони стали приводом до повстання, що охопило значну частину Англії: двадцять три графства з сорока. Наприкінці травня 1381 р. розпочалося обурення в Ессексі і Кенті, а на початку червня повстали вже більшість районів у цих графствах. Керівником повстання став покрівельник Уот Тайлер, який намагався якимось організувати рух і підпорядкувати його учасників суворої дисципліни. Ідеологом повстання був «бідний священик» Джон Болл, який користувався надзвичайною популярністю серед повсталих селян.

При розгляді третього питання семінарського заняття необхідно розкрити цілі, тактику, ступінь організації повсталих селян, позиції по відношенню до феодалів, короля, взаємовідносини з городянами, характер дій селян. Особливу увагу потрібно приділити програмам повсталих – «Майл-Ендській» та «Смітфілдській». Інтереси яких селянських верств вони

відображали? Які важливі проблеми життя англійського селянства вони містили? Чи містили вони вимоги політичного характеру?

Цікавий матеріал є у сповіді одного із лідерів повстання Джона Струа, що міститься в «Англійській історії» Томаса Уолсінгема.

Насамкінець визначте причини поразки та наслідки повстання під проводом Уота Тайлера. Яку роль воно зіграло для подальшого розвитку Англії? Незважаючи на розгром, повстання Уота Тайлера мало величезне значення для подальшої історії Англії: воно в значній мірі сприяло відмиранню кріпосного права, хоча і не було основною причиною його ліквідації. Не без впливу подій 1381 р. був прискорений перехід до грошової ренти.

Практичні завдання:

Заповніть порівняльну таблицю:

	<i>Жагерія 1358 р.</i>	<i>Повстання під проводом Уота Тайлера 1381 р.</i>
Дата		
Країна		
Причини повстання		
Учасники повстання		
Програми повсталих		
Причини поразки		
Значення для подальшого розвитку країни		

Глосарій до теми

Вікліфіти – прихильники вчення професора Оксфордського університету Джона Вікліфа (Уікліфа), який у середині 1370-х рр. виступив з ідеями реформування католицької церкви в Англії. Дж. Вікліф вважав, що церква повинна займатися лише духовними справами, не мати власності, заперечував особливу благодать

священиків. Професор утверджував незалежність світської королівської влади в Англії від папства. Щоб зробити більш доступною Біблію мирянам, він переклав її англійською мовою. Погляди Дж. Вікліфа відображали, головним чином, інтереси лицарства та городян. Соціальну спрямованість ідей Вікліфа надала та частина вікліфітів, яка дістала назву «лоллардів».

Комутація ренти – заміна відробіткової і продуктової рент феодально-залежних селян грошовою рентою. Була прямим результатом розвитку товарного господарства та міст, проникнення товарно-грошових відносин у село.

Лолларди – середньовічна секта, що виникла з релігійно-благодійних братств на початку XIV ст. у Німеччині та Нідерландах. Лолларди негативно ставилися до католицької церкви і зазнавали переслідувань. Група фламандських ткачів, які приєдналися до лоллардів, переховувалася від переслідувань в Англії (м. Норич та ін.), де вони вплинули на рух Дж. Вікліфа. Англійські лолларди брали участь у повстанні Уота Тайлера, відстоювали соціальну рівність. Їхнім представником у цьому русі був Джон Болл. Після придушення повстання лолларди зазнали в країні переслідувань і змушені були тікати до Шотландії та на континент.

Майл-Ендська програма – програма, висунута під час першої зустрічі повсталих селян з англійським королем Річардом II в лондонському передмісті Майл-Енд 14 червня 1381 р. Вона включала ліквідацію вілланства, амністію учасників повстання, надання усім підданим короля права вільної торгівлі по всій території Англії, встановлення єдиної земельної ренти – 4 пенси за акр землі.

Робітниче законодавство – серія аналогічних за змістом законів (1349 р., 1350 – 1351 рр., 1361 р., 1388 р.), що мали на меті забезпечити дешевою робочою силою ті соціальні верстви села і міста, які вже в цей період використовували у своєму господарстві працю найманих робітників, підмайстрів, сезонних робітників тощо. Потреба в таких законах була викликана різким подорожчанням найманої робочої сили, яке стало наслідком значної нестачі найманих робітників, особливо на селі. Безпосереднім поштовхом до появи цієї кризи робочої сили послужила «чорна смерть» – епідемія

чуми, що обрушилася на Англію в 1348 р. і значно скоротила кількість трудового населення країни.

Смітфілдська програма – програма, висунута під час другої зустрічі з королем 15 червня 1381 р. у Смітфілді. Програма включала вимогу скасування «робітничого законодавства», вилучення земель у церкви та розподілу їх між селянами, повернення захоплених сеньйорами общинних угідь, скасування всіх форм особистої залежності, скасування всіх привілеїв сеньйорів та зрівняння станів.

Столітня війна – війна між Англією та Францією у 1337 – 1453 рр., причиною якої стало прагнення Англії повернути ті території на континенті, що раніше належали англійським королям.

Чорна смерть – назва, дана сучасниками епідемії чуми 1347 – 1353 рр., занесеної з Азії, що спустошила багато європейських країн. Вважається, що за цей час загинуло бл. 25 млн. осіб (майже половина населення Європи). Особливо лютувала «Чорна смерть» у Франції та Англії. Епідемія призвела до скорочення робочих рук та їх подорожчання, що викликало видання у низці країн урядових актів (напр., в Англії законів, відомих під назвою «робітниче законодавство»), спрямованих на забезпечення феодалів, багатих купців та майстрів дешевою робочою силою, зберігали рівень заробітної плати на рівні, що існував до чуми.

Шериф – королівський чиновник у середньовічній Англії, який виконував на території графства адміністративні, поліцейські, військові та деякі судові функції.

Джерела

1. Анонімна хроніка абатства св. Марії в Йорку. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 242-253.
2. Вступление повстанцев в Лондон. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 325-326.
3. Генрі Брактон. Про закони і звичаї Англії. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 239-240.
4. Из анонимной хроники аббатства св. Марии в Йорке (XIV в.). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 323.
5. Из описи манора Литльтона (графство Гемпшир, 1265 – 1266 гг.). URL: <https://studfile.net/preview/7347756/>

6. Из расследования о повинностях и взносах в маноре аббатства Риптон (графство Гентингдоншир, 1252 г.). URL: <https://studfile.net/preview/7347756/>
7. Король Ричард уговаривает восставших. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 323-324.
8. Ордонанс о рабочих и слугах (1349 г.). *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 322-323.
9. Ордонанс про робітників і слуг (1349 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 242.
10. Песня землепашца. URL: <http://illuminats.ru/component/content/article/31--xi-xv-/1132-song-farmer-england-xiii-century>
11. Петиція, подана палатою общин у парламент 1-го року правління короля Річарда II (1377 р.). *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 240-241.
12. Расправа с восставшими. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 328-329.
13. Томас Уолсінгем. Англійська історія. *Практикум з історії Середніх віків* / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 253-254.
14. Требования восставших крестьян. *История средних веков. Хрестоматия* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 326-328.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. *Історія середніх віків: У 2 т.* Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізніє Середньовіччя. 616 с.
2. Барг М.А. Английское крестьянство в XIV – XV вв. *История крестьянства в Европе (Эпоха феодализма): В 3 т.* М.: Наука, 1986. Т. 2. С. 321-331.
3. Иванин Ю.Е. «Когда Адам пахал, а Ева пряла, к то был в Англии дворянином?». *И живы памятью столетий: Очерки о вожedah народных движений в средневековой Европе.* Минск: Высшая школа, 1987. С. 101-113.
4. *История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова.* М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
5. Овсінський Ю., Чорний М. Англія у XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 258-275.
6. Осокин Н.А. *История средних веков.* М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
7. Петрушевский Д.М. *Восстание Уота Тайлера.* М.: Соцэкгиз, 1937.
8. Сапрыкин Ю.М. Взгляды Джона Уиклифа на общность имущества и равенство. *Средние века.* М., 1971. Вып. 34. С. 162-189.
9. Сапрыкин Ю.М. Социально-политические взгляды английского

- крест'янства в XIV – XV вв. М.: Изд-во МГУ, 1972.
10. Штокмар В.В. История Англии в средние века: монография. СПб.: Алетейя, 2001. 203 с.

ТЕМА 10

НІМЕЧЧИНА в XI – XV ст. «ЗОЛОТА БУЛЛА» КАРЛА IV

Проблеми для обговорення:

1. Особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку Німеччини в XI – XII ст. Політика Фрідріха I Барбаросси.
2. Посилення влади територіальних князів у XIII – XIV ст.: причини та наслідки.
3. «Золота булла» Карла IV. Аналіз історичного джерела.
4. Особливості розвитку Німеччини в XV ст.

Методичні рекомендації:

Метою даного семінарського заняття є визначення особливостей суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку Німеччини в XI – XV ст. В цілому, для розвитку країни у досліджуваний період характерно два етапи: 1) становлення та розвиток ранньофеодальної держави в рамках імперії, що тривало протягом X – XI ст.; 2) територіальна роздробленість у XII – XV ст.

У ході вивчення першого питання семінарського заняття потрібно пригадати події, що дали поштовх до формування у майбутньому Німецької імперії. У даному випадку слід згадати про Верденський договір 843 р., за яким було створено Східно-Франкське королівство. У IX ст. на території майбутньої Німеччини нараховувалось 5 племінних герцогств: Саксонія, Франконія, Швабія, Баварія, Тюрингія. Наприкінці IX ст. було приєднано Лотарингію, у X ст. – Австрію і Богемію, в XI ст. – Бургундію. Важливе значення мала політика Оттона I (936 – 973 рр.) і Оттона II (973 – 983 рр.) (представників Саксонської династії), яким вдалося досягти тимчасового зміцнення королівської влади. У 962 р. папа

римський коронував в Римі німецького короля Оттона I в соборі Святого Петра як імператора.

Однак процеси феодалізації на теренах Німеччини у досліджуваний період розвивалися повільніше. У X ст. розпочинається процес ослаблення королівської влади та посилення влади герцогів. Протягом XII – XIII ст. посилюється феодальна роздробленість країни. Створюються територіальні князівства – замкнуті політичні та економічні утворення, в яких місцеві князі володіли всією повнотою законодавчої, виконавчої, фінансової, судової та військової влади. З'ясуйте причини цих явищ. Під час відповіді на це питання згадайте про виборний характер влади, часту зміну династій, відсутність внутрішніх економічних зв'язків, слабкість соціальної бази королівської влади (слабка підтримка міст, лицарів), акцент на зовнішній політиці на шкоду внутрішній.

Ці проблеми намагався вирішити Фрідріх I Барбаросса (1152 – 1190 рр., імператор з 1155 р.). Проаналізуйте, яким чином він намагався подолати негативні тенденції у політичному і економічному житті Німеччини. Що йому вдалося зробити, а що – ні? Певною мірою зміцнюється королівська влада. У 1158 р. видано закон, відповідно до якого королівські ленники зобов'язані були нести військову службу. Така політика давала німецькому імператору фінансову і військову незалежність. За роки правління Фрідріха I Барбаросси головним напрямком у зовнішній політиці був італійський. Він здійснив 5 походів до Італії, намагаючись підпорядкувати міста Ломбардії. Оцініть політику Фрідріха I Барбаросси та її наслідки для розвитку Німецької держави.

Важливим етапом у процесі остаточного формування системи територіальних князівств у Німеччині стало правління Фрідріха II Гогенштауфена (Штауфена) (1212 – 1250 рр., імператор з 1220 р.). Прагнучи придбати свободу дій в Італії, він надав майже необмежену владу місцевим князям в Німеччині. Вважаючи себе перш за все сицилійським королем, а потім вже імператором, Фрідріх II Гогенштауфен діяв за принципом «Німеччина для Сицилії». У 1220 р. були видані «Привілеї князям церкви», згідно з якими єпископи і князі отримали права вищої юрисдикції, карбування монети, збору податків і мит, організації ринків у своїх

володіннях. У 1232 рр. до цих привілеїв додалася «Постанова на користь князів»: право законодавства, заснування міст. Міста позбавлялися самоврядування, і під загрозою судових покарань їм заборонялося створювати союзи і виступати проти сеньйорів. Проаналізуйте вплив цих постанов на подальший розвиток країни.

Протягом XIV – XV ст. посилюється політична і економічна роздробленість в Німеччині. З'ясуйте їх причини та особливості. Влада німецького імператора ставала все більш номінальною. У цей період на королівському престолі змінилися представники династій Люксембургів, Віттельсбахів та Габсбургів. З 1438 р. при владі остаточно утверджується династія Габсбургів (правила в Німеччині до 1806 р).

Важливе значення для політичного розвитку імперії мало правління Карла IV Люксембурга (1346 – 1378 рр.). У 1356 р. Карл IV видав «Золоту буллу», що фактично закріпила політичний розпад імперії. Було визнано повний авторитет князів у їхніх володіннях, узаконено війни між феодалами, заборонено союзи міст тощо. Курфюрсти отримали майже суверенні права у своїх князівствах. Було регламентовано обрання німецького короля (імператора) колегією семи імперських курфюрстів (архієпископів Майнца, Тріра і Кельна, короля Чехії, Рейнського пфальцграфа, герцога Саксонії і маркграфа Бранденбургу).

На рівні імперії з'являється вищий законодавчий орган – Рейхстаг (нім. Reichstag – «державні збори»). У рамках проведення «імперської реформи» в 1495 р. було досягнуто згоди між імператором Максиміліаном I Габсбургом (1486 – 1519 рр.) і вищими станами імперії про рейхстаг як вищий представницький орган імперських станів із законодавчими і судовими функціями. Однак рішення рейхстагу часто не виконувалися князями і носили формальний характер. На рівні князівств формуються ландтаги, що істотно обмежували владу князів у фінансових питаннях.

Таким чином, на кінець XV ст. в Німеччині не склалася єдина централізована держава. Для Священної Римської імперії була характерна конфедеративна форма державної єдності.

Глосарій до теми

Булла – грамота, ухвала чи розпорядження, послання, звернення Папи римського, скріплене круглою печаткою. Папський, імператорський чи королівський указ.

Вольні міста – міста в Німеччині в XIV ст., які звільнилися з-під влади сеньйора і придбали майже всі права державної влади (право набору військ, справляння податків, іноді вищого суду). Вольні міста перебували у залежності від імператора і за правовим становищем наближалися до імперських міст. Вольними містами називалися, наприклад, ганзейські міста Любек, Гамбург, Бремен, практично незалежні від імператора.

Золота булла – законодавчий акт, затверджений німецьким імператором Карлом IV Люксембургом в 1356 р. як основний конституційний акт Священної Римської імперії. «Золота булла» визнала повну політичну самостійність курфюрств, санкціонувала існуюче в Німеччині князівське багатовладдя і узаконювала порядок обрання імператора колегією з 7 князів-курфюрств, до якої входили 3 церковні особи (архієпископи Майнцький, Кельнський та Трірський) та 4 світських (король Чеський, пфальцграф Рейнський, герцог Саксонський, маркграф Бранденбурзький).

Імперські міста – міста в середньовічній Німеччині, підпорядковані безпосередньо імператору. З XIII ст. мали широкі права самоврядування, майже повну політичну самостійність. Надалі отримали назву «вольних міст».

Курфюрсти – вищі духовні та світські князі Священної Римської імперії, за якими від XIII ст. було закріплено право обирати імператора. Колегія курфюрств юридично була оформлена «Золотою буллою». Курфюрсти володіли майже повною політичною самостійністю.

Ландтаги – орган станового представництва у середньовічних німецьких князівствах, які входили до складу Священної Римської імперії. Ландтаги виникли у XIII ст., склалися з місцевого дворянства, духовенства та представників земських міст.

Майср – спочатку керуючий господарством вотчинника-феодала, староста, заможний селянин у середньовічній Німеччині. Потім орендар. Як правило, майери походили з числа залежних людей і отримували за службу земельний наділ. З XIII ст. в

Німеччині набула розвитку т.зв. майерська оренда. Майер-орендар обробляв свою ділянку за допомогою безземельних селян.

Рейхстаг – з XII ст. орган станового представництва у Священній Римській імперії, часто називався імперським сеймом. Спочатку складався з князів, але у XIV ст. склад розширився завдяки участі графів та інших феодалів. У 1255 р. до рейхстагу вперше були запрошені представники міст, з 1489 р. вони були присутні на всіх зборах. З XV ст. рейхстаг складався з 3 колегій, чи імперських чинів: з імперських князів, імперських лицарів та імперських міст.

Саксонське зеркало – найстаріша правова збірка Німеччини, складена Ейке фон Ріпковим між 1221 р. і 1235 р. За задумом автора, повинно було «дзеркально» відобразити право саксів. «Саксонське зеркало» – це запис звичаєвого права Східної Саксонії з поділом на земське право (для «неблагородних», але особисто-вільних) і ленне право (тільки для осіб, що належать до «шляхетних» станів). Права нижчих станів, зокрема, залежних селян, у законодавстві не фіксувалися.

Священна Римська імперія – середньовічна держава, що займала значну частину Західної Європи і включала німецькі, італійські, чеські землі, Нідерланди та ряд інших територій. Створена в 962 р. німецьким королем Оттоном I як Римська імперія, в 1157 р. за Фрідріха I Барбаросси в політичному листуванні зафіксовано нову назву країни – Священна Римська імперія, а потім – Священна Римська імперія німецької нації. Юридично система імперії була закріплена «Золотою буллою». Священна Римська імперія формально проіснувала до 1806 р.

Станово-представницька монархія – форма феодальної держави, в якій поруч із королівською владою існувало станове представництво. Склалася у країнах Західної Європи у XIII – XIV ст. у ході державної централізації, формування загальнодержавних станів та їх представницьких органів (парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, кортеси в Іспанії тощо). Найчастіше функції станових представництв були суворо визначені. Практично їх головною прерогативою стало надання королю одноразових грошових субсидій та згоди на оподаткування населення податками.

Тевтонський орден (Німецький орден) – чернечий лицарський орден Римо-католицької Церкви, заснований у XII ст., що складався переважно з вихідців із «тевтонських» (східнонімецьких) земель. Орден брав участь у хрестових походах, а також відіграв значну роль у християнізації Східної Європи та поширенні західноєвропейських звичаїв на її теренах.

Швабський союз – військово-політичне об'єднання магнатів південного заходу Німеччини. Був укладений у м. Еслінген (Швабія) у лютому 1488 р. між імперськими лицарями та імперськими містами. Потім до нього приєдналися курфюрсти Майнцький, Трірський, Пфальцький, ландграф Гессенський, герцог Баварський та інші. Боровся за реформу, яка передбачала деяку централізацію країни. Розпався наприкінці 1533 – на початку 1534 рр.

Джерела

1. Деяння імператора Фридриха I в Ломбардії. Gesta Federici I. Imperatoris in Lombardia. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Italy/XII/1140-1160/Gesta_Federici/frametext1.htm
2. Золотая булла. 1356 г. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIV/Bulla1356/text.phtml?id=5771>
3. Привілеія Фридриха II князьям церкви (Германія, 1220 г.). URL: <http://www.illuminats.ru/component/content/article/31--xi-xv-/874-the-privilege-of-frederick-ii-princes-of-the-church?directory=29>
4. Фридрих II. Привілеїи светским князьям. Statutum in favorem principum. (1232 г.). URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIII/1200-1220/FriedrichIIHohenstaufen/Privilegii1232/text.phtml?id=5751>

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя. 616 с.
2. Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Л.: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1: До кінця XVIII століття. 447 с.
3. История средних веков / сост. М. М. Стасюлевич. СПб., М.: АСТ, 1999. 1376 с.
4. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
5. Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. 768 с.

6. Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.
7. Ліхтей І. Чеські землі у фокусі імперської політики Фрідріха I Барбаросси (1152 – 1190). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія»*. 2002. № 6. С. 32-39.
8. Малієнко Ю. Європейські держави в добу Середньовіччя. Священна Римська імперія. *Історія і суспільствознавство в школах України теорія та методика навчання*. 2016. № 3. С. 6-10.
9. Неусьхін А.И. Германия в X – XI вв. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 234-275.
10. Неусьхін А.И. Германия в XIV – XV вв. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 348-366.
11. Неусьхін А.И. Империя и папство в XII – XIII вв. *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 312-347.
12. Неусьхін А.И. Империя папство во время борьбы за инвеституру (XI – XII вв.). *Проблемы европейского феодализма*. М.: Наука, 1974. С. 276-311.
13. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
14. Подальк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVII століть. Наукове видання. К.: Темпора, 2009. 360 с.
15. Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / отв. ред. В.М. Корецкий; авт. ст. Л. И. Дембо, Г. А. Аксененок, В. А. Кикоть; Институт государства и права АН СССР. М.: Наука, 1985. 272 с.
16. Фурцев Р.В. Итальянская политика Фридриха I Барбароссы в трудах немецких историков. *Вестник Московского университета*. 2010. № 11. С. 169-171. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/italyanskaya-politika-fridriha-i-barbarossy-v-trudah-nemetskih-istorikov/viewer>
17. Чорний М., Войтович Л. Німеччина у XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 290-312.

ТЕМА 11

КУЛЬТУРА У ПЕРІОД РАНЬОГО ТА КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Проблеми для обговорення:

1. Епоха «Каролінгського відродження».
2. Поява та розвиток лицарської культури.
3. Середньовічна наука. Школи та університети.
4. Розвиток архітектури та скульптури.

5. Ранній Ренесанс.

Методичні рекомендації:

Середньовічна культура Західної Європи формувалася в процесі зіткнення, змішання або синтезу греко-римських та варварських традицій. Одна переживала сутінки, інша зустрічала світанок.

Наприкінці VIII – на початку IX ст. у Франкському королівстві спостерігається культурний підйом. Цей період отримав назву «Каролінгське відродження». Сутність цього процесу проявилася в організації шкіл, залученні найвідоміших вчених до королівського двору, розвитку літератури, архітектури, образотворчого мистецтва. Охарактеризуйте політику Карла Великого в галузі освіти, а саме: створення придворної Академії, придворної школи, поява монастирських шкіл. Які дисципліни викладалися у цих школах? Яким чином функціонувала придворна Академія? Саме в епоху Карла Великого було закладено основи середньовічної історіографії. Серед вихованців Академії був Ейнгард, автор визначного історичного твору «Життєпис Карла Великого». Які досягнення було реалізовано у мистецтві рукописної книги? Проаналізуйте особливості розвитку архітектури у Франкській державі. Чи була вона зорієнтована на римські традиції? Визначте значення «Каролінгського відродження» для розвитку середньовічної культури.

У другому питанні семінарського заняття потрібно проаналізувати особливості зародження та розвитку лицарської культури. У період Середньовіччя в середовищі заможних феодалів склалася корпорація професійних воїнів, які іменувалися лицарями. Між собою їх об'єднував не тільки схожий спосіб життя, але також і особисті ідеали та морально-етичні цінності. Сукупність цих факторів стала основою формування своєрідної лицарської культури. Лицарська тематика стала провідною в літературній творчості. Найвідомішими героїчними поемами є «Пісня про Роланда» (Франція), «Пісня про Нібелунгів» (Німеччина), «Беовульф» (Англія), «Пісня про мого Сіда» (Іспанія). Морально-етичний образ лицаря наділявся певними рисами. Він повинен уникати гріха,

пихатості та негідних вчинків, захищати вдів і сиріт, воювати лише за справедливу справу. Вершиною середньовічної лицарської поезії була поезія провансальських трубадурів, які запропонували суспільству мелодійні, легкі куртуазні поеми, що оспівували кохання лицаря до прекрасної дами. Поезія трубадурів покликала до життя поезію міннезінгерів (нім. «minnesinger» – «співці кохання»).

Третє питання семінарського заняття присвячене аналізу розвитку середньовічної науки, університетської освіти. У період Раннього Середньовіччя церква була монополістом у сфері освіти і науки. Важливою наукою була теологія (богослов'я). В кожному монастирі існували скрипторії, де переписувались богословські праці, складались хроніки. Церква утримувала школи, що призначались в основному для підготовки кліриків. Але були і елементи світської освіти. Це т.зв. «сім вільних мистецтв» (лат. «septem artes liberales»): тривіум – граматика, риторика, діалектика; квадрівіум – арифметика, геометрія, астрономія і музика. В X – XI ст. відроджується інтерес до античного спадку. Збираються та перекладаються латиною грецькі й арабські рукописи. Додатковим стимулом підвищення культурного рівня європейців став розвиток економіки, потреби державного управління тощо. На базі кафедральних шкіл створюються загальні школи (*studia generalia*), наприкінці XI ст. виникають університети (*universitas*), що стали об'єднаннями викладачів (*universitas magistrorum*) або об'єднаннями викладачів і учнів (*universitas magistrorum et scholarium*). У 1088 р. було засновано перший університет – Болонський. Зазначте, які ще університети з'являються в країнах Західної Європи. Визначте, які існували факультети, якою мовою велося навчання, у якій формі відбувався навчальний процес. Проаналізуйте життя викладачів та студентства середньовічного університету. Чи користувалися університети певними привілеями? Чи були вони незалежними від світської та духовної влади?

Насамкінець, визначте яким чином розвивалися науки: математика, астрономія, геометрія, медицина, алхімія (в аспекті металургії і виробництва барвників), географія, історія, риторика, граматика, діалектика тощо.

Четверте питання семінарського заняття присвячене аналізу

розвитку архітектури та скульптури у добу Раннього і Класичного Середньовіччя. З'ясуйте, які стилі в архітектурі превалювали у середні віки. Визначте особливості романського стилю. Назвіть найвідоміші споруди в романському стилі, що збереглися до нашого часу (собор Сен Сернен в Тулузі (Франція, споруджений між 1080 – 1120 рр.), архітектурний ансамбль в місті Піза (базилика, кампаніла (дзвіниця), баптистерій (Тоскана, Італія, споруджений між 1053 – 1272 рр.)). Чи простежуємо розмаїття локальних варіантів архітектури романського стилю? Яким чином розвивалася романська скульптура? Які риси притаманні готичній архітектурі? Де цей стиль зародився? Назвіть пам'ятки готичної архітектури (перебудована між 1137 – 1144 рр. вівтарна частина церкви абатства Сен Дені (Франція), собор Нотр Дам у Парижі (будівництво велося з 1163 р. до середини XIII ст.), собор в Солсбері (Англія, споруджений між 1220 і 1260 рр.), Кельнський собор (Німеччина, будівництво розпочалося з 1248 р, нова і західна частина собору були споруджені лише у XIX ст.), Міланський собор (Італія, будівництво тривало з 1387 р. до початку XX ст.). Яким чином розвивалася готична скульптура?

Останнє питання семінарського заняття присвячене періоду Раннього Ренесансу. Термін «Ренесанс» («Відродження») запровадив французький історик, публіцист Жюль Мішле (1798 – 1874 рр.). На думку деяких дослідників, не Мішле, а швейцарський історик європейської культури та мистецтва Якоб Буркхард (1818 – 1897 рр.) «відкрив Відродження» для історичної науки (незважаючи на те, що перший є автором самого поняття «Ренесанс», у сучасному культурно-історичному сенсі цього терміну).

Ренесанс розпочався як локальне культурне явище в Італії у XIV – XV ст. Її ідейним змістом став гуманізм. Проаналізуйте (на вибір) творчість відомих італійських гуманістів: Франческо Петрарки (1304 – 1374 рр.), Колюччо Салютаті (1331 – 1406 рр.), Леонардо Бруні (1370 – 1444 рр.), Джаноццо Манетті (1396 – 1459 рр.), Лоренцо Валли (1407 – 1457 рр.), Поджо Браччоліні (1380 – 1459 рр.), Марсіліо Фічіно (1433 – 1499 рр.), Леона Баттіста Альберті (1404 – 1472 рр.), Джованні Піко делла Мірандоли (1463 – 1494 рр.) тощо. Опишіть історію створення і діяльності Платонівської

академії.

Яким чином у цей час розвивалася архітектура? Назвіть найвідоміші архітектурні споруди в ренесансному стилі (Флорентійський собор, церкви Сан Лоренцо і Санто Спіріто, Палаццо Ручеллаї у Флоренції, північні двері Флорентійського баптистерію). Приділіть увагу діяльності відомих архітекторів Філіппо Брунеллескі (1377 – 1446 рр.), Леона Баттіста Альберті (1404 – 1472 рр.), Бернардо Росселіно (1409 – 1464 рр.), Лоренцо Гіберті (1378 – 1455 рр.). У зв'язку з чим Донателло (бл. 1386 – 1466 рр.) здобув славу найвизначнішого скульптора?

Хто вважається засновником італійського ренесансного живопису? Приділіть увагу діяльності Мазаччо (1401 – 1428 рр.). Які твори зроблено цим майстром? Назвіть послідовників Мазаччо та їхній вклад у розвиток ренесансного живопису. Живопис Нідерландів XV ст. становить окрему сторінку в історії європейського мистецтва епохи Середньовіччя. Проаналізуйте діяльність Яна ван Ейка (бл. 1390 – 1441 рр.). У колі італійських живописців другої половини XV ст. слід виділити Доменіко Гірландайо (1449 – 1494 рр.), Перуджино (бл. 1445 – 1523 рр.), Сандро Боттічеллі (бл. 1445 – 1510 рр.) тощо.

Практичні завдання

1. Заповніть таблицю «Мислителі Раннього Відродження. Гуманізм»:

№ п/п	Прізвище, ім'я, роки життя	Країна	Найвизначніші досягнення, твори

2. Заповніть таблицю, в якій потрібно відобразити досягнення середньовічної європейської культури протягом V – XV ст.:

<i>№ п/п</i>	<i>Сфера</i>	<i>Особливості розвитку</i>	<i>Найвизначніші досягнення</i>
1.	Наука		
2.	Освіта		
3.	Архітектура		
4.	Скульптура		
5.	Живопис		
6.	Література		

Глосарій до теми

Аннали – середньовічні літописи, запис значних подій за роками. Аннали вели монастирі з VI ст. У VIII – IX ст. з'явилися аннали, що описували події у масштабах держави; склалися вони при королівських дворах: «Королівські аннали» при дворі Карла Великого, «Англосаксонська хроніка», чи Великі Лоршські аннали (за місцем зберігання у Лоршському монастирі поблизу Вормса), при дворі Альфреда Великого в Англії. Аннали склалися до XIII – XIV ст. Після них велися хроніки.

Базиліка – витягнута будівля прямокутної форми, зазвичай поздовжніми, з двома рядами колон, на які всередині спирається покрівля. Колони розділяють простір базиліки на частини – нефи.

Ваганти – середньовічні поети з числа школярів та кліриків, які прославляли у своїх творах земні радості. Із застільних пісень вагантів у Новий час з'явився студентський гімн «Gaudeamus igitur».

Відродження – культурно-філософський рух кінця Середньовіччя – початку Нового часу, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності. Сучасні дослідники виділяють п'ять періодів доби Відродження: 1. *Протовідродження (Передвідродження)* (2-а половина XIII ст. – XIV ст.). 2. *Раннє Відродження* (1410/1425 рр. XV ст. – кінець XV ст.). 3. *Високе Відродження* (кінець XV — перші 20 років XVI століття). 4. *Пізнє Відродження* (середина XVI – 90-ті рр. XVI ст.), співіснування з маньєризмом. В архітектурі – виникнення палладіанства. 5. *Північне Відродження* – XVI ст., співіснування з північним і італійським маньєризмом.

Готика – художній стиль, переважно архітектурний, що панував у мистецтві середньовічної Європи з XII до XV – XVI ст. Розквіт готики припадає на XIII – XIV ст. Стиль виник у Франції; колиска – Іль-де-Франс.

Гуманізм – ідейна основа культури Відродження, що базується на світському та раціональному світогляді, за змістом гуманізм був антифеодальним і демократичним вченням, оскільки в центрі гуманістичного світогляду стоїть людина, вільна від феодально-станових, церковних, схоластичних та аскетичних кайданів, творча та активно діюча в діловому та культурному житті особистість.

Каролінгське відродження – культурне піднесення у Франкській державі під час правління Карла Великого.

Каролінгський мінукул – один із типів середньовічного письма з чіткими, вільно поставленими літерами. Його широко застосовували в єпископських, монастирських, а згодом і в міських канцеляріях. Він використовувався як для книжок, так і документів. Майже 200 років (починаючи з IX ст.) каролінгський мінукул був, можна сказати, майже єдиним типом письма у Західній Європі. Потім був витіснений готичним письмом, який проіснував до винаходу друкарства.

Куртуазність – мистецтво придворної поведінки, уміння поводитись в присутності дам.

Мініатюра – у середні віки невелике мальовниче зображення, що прикрашало або ілюструвало рукописні книги.

Міннезінгери – німецькі ліричні поети-співачи XII – XIII ст., що оспівували в основному лицарську любов, любов до дами, служіння Богу і сюзерену, хрестові походи. Творчість міннезінгерів виникла під впливом трубадурів Провансу. Міннезінгери часто були придворними лицарськими поетами та співачками.

Пісня про мого Сіда – пам'ятка іспанської літератури, анонімний героїчний епос. Єдиний оригінал поеми про Сіда – рукопис 1207 р., уперше виданий не раніше XVIII ст.

Пісня про Нібелунгів – середньовічна німецька епічна поема, написана невідомим автором наприкінці XII – на початку XIII ст. В основу твору покладено сагу про кохання Зігурда до прекрасної

валькірії Брунгільди. Текст поеми складається з 39 частин (пісень), що мають назву «авентюр».

Пісня про Роланда – французька епічна поема, перлина середньовічної літератури. Записана у XII ст., збереглася в багатьох редакціях. Найкращим списком вважається т.зв. «Оксфордська редакція» (бл. 1170 р.). Автор поеми невідомий. В її основі лежить справжня історична подія, пов'язана з невдалим походом Карла Великого до Іспанії у 778 р., в якому загинув відомий лицар Роланд.

Раннє Відродження – період епохи Відродження, в основі якого лежить принцип гуманізму, утвердження гідності і краси реальної людини, її розуму та волі, її творчих сил.

Романський стиль – загальноєвропейський стиль середньовічного мистецтва X – XII ст. Однак він не увійшов до загального вжитку. Основний вид мистецтва романського стилю – архітектура, переважно церковна (кам'яний храм, монастирські комплекси). Головний тип романського храму – базиліка, як правило, тринефна. Це храм-фортеця з товстими потужними стінами, вузькими віконними та дверними отворами, напівциркульними арками (у вікнах, порталах аркадах). У плані нагадував латинський хрест. Храм споруджувався зазвичай на високих місцях. Романський стиль найкраще представлений у Франції, Німеччині, Італії, набув поширення в Іспанії, Англії.

Сім вільних мистецтв – система навчальних предметів, які викладалися у середньовічних школах та університетах. До «семи вільних мистецтв» входили граматики, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, астрономія та музика. Пізніше у середньовічних університетах «сім мистецтв» вивчалися на молодшому (артистичному факультеті), після закінчення якого студент переходив на один із старших факультетів (богословський, медичний чи юридичний).

Скрипторії – майстерня з переписування рукописів, переважно у монастирях. Перші скрипторії виникли у VI – VII ст. на півдні Італії, Франції, Ірландії, Іспанії. Найбільшою славою в епоху Карла Великого мав скрипторій Турського монастиря Св. Мартіна, абатом якого був Алкуїн.

Схоластика – філософія, що виросла з теології, нерозривно з

нею пов'язана, але не тотожна їй. Схоластика прагнула дати теоретичне обґрунтування релігійному світогляду. Сутність схоластики – осмислення догматів християнства з раціоналістичних позицій та за допомогою складних логічних висновків, їх систематизація і тлумачення із залученням праць античних філософів (наприклад, Аристотеля).

Трубадури – представники лицарської музично-поетичної культури півдня Франції. У поезії трубадурів чільне місце займала тема високого, куртуазного кохання. Воно зображувалося як могутнє моральне почуття, яке облагороджує і підносить людину. Визнаним майстром любовної пісні був Бернарт де Вентадорн (бл. 1140 – бл. 1200 рр.).

Джерела

1. Італійський гуманізм XIV – XV ст. (Тексти джерел). *Практикум з історії Середніх віків*: навчальний посібник / В.О. Балух, О.В. Балух, В.П. Коцур. Чернівці: Наші книги, 2016. С. 271-289.
2. Капітулярій про заняття науками (780 – 800 рр.) / за ред. М.П. Граціанського, С.Д. Сказкіна. К.: Радянська школа, 1951. С. 126-127.
3. Міркування Григорія I про науку (Лист до одного з єпископів бл. 600 р.). *Хрестоматія з історії середніх віків* / за ред. М.П. Граціанського, С.Д. Сказкіна. К.: Радянська школа, 1951. С. 125-126.
4. Пісня про мого Сіда. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3338/file.pdf>
5. Пісня про Нібелунгів. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=8558>
6. Пісня про Роланда. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=588>
7. Эйнгард. Жизнь Карла Великого. История средних веков. *Хрестоматія* / сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М.: Просвещение, 1969. С. 60-61.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. *Історія середніх віків*: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя. 616 с.
2. Балух В.О., Коцур В.П. *Культура ранньомодерної Європи*: підручник для студ. вищ. навч. закл. Харків: Фоліо, 2017. 495 с.
3. Баткін Л.М. Про італійське Відродження. *Всесвіт*. 1975. № 7. С. 182-199.
4. Белогрудов О.А. *Культура Проторенесанса и раннего Возрождения. Культурология*. М., 1997. С. 152-165.
5. Бицилли П. М. *Место Ренессанса в истории культуры*. СПб.: Мифрил, 1996. 256 с.
6. Бичко І.В., Тихолаз А.Г. *Флорентійська академія і розквіт гуманістичної*

- філософії Відродження. *Філософська думка*. 1983. № 5. С. 92-99.
7. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм. Этические учения XIV – XV веков. М.: Высшая школа, 1979. 254 с.
 8. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. 350 с.
 9. Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Л.: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1: До кінця XVIII століття. 447 с.
 10. Драч Г.В., Бакулов В.Д., Королев В.К. История мировой культуры. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 507 с.
 11. История средних веков: В 2 т. / под ред. С.П. Карпова. М.: Изд-во Московского ун-та, Печатные традиции, 2008. Т. 1. 681 с.
 12. Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.
 13. Кодін В.О., Панов П.В. Архітектура та містобудування Західної Європи і Візантії III – XV століть. Харків: ХНАМГ, 2008. 249 с.
 14. Козак Н.Б. Середньовічна культура V – XI ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 196-202.
 15. Козак Н.Б. Середньовічна культура XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 399-437.
 16. Ле Гофф Жак. Интеллектуалы в Средние века / пер. с франц. А.М. Руткевича. СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2003. 160 с.
 17. Ле Гофф Жак. Цивилизация средневекового Запада. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 560 с.
 18. Література західноєвропейського середньовіччя / під ред. Н. О. Висоцької. Вінниця: Нова Книга, 2003. 464 с.
 19. Осокин Н.А. История средних веков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. 672 с.
 20. Петров Е.В. История, культура, повседневная жизнь населения Западной Европы в «рыцарский период» (X – XIII вв.): Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гуманит. Ун-та, 2008. 103 с.
 21. Сапелкіна З. Культура Середньовіччя: роль ідейних домінантів у формуванні західноєвропейської цивілізації. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 1-2. С. 139-146.
 22. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V – середина VII ст.). М.: Наука, 1989. 319 с.
 23. Эпоха Возрождения: Европа, Азия, Африка. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. 672 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ВАРІАНТ 1

Перший рівень

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Народи, мову яких греки і римляни не розуміли, вони називали:
 - а) германцями;
 - б) венедами;
 - в) франками;
 - г) варварами.
2. До 800 р. відноситься:
 - а) захоплення франками Галлії;
 - б) норманське завоювання Англії;
 - в) утворення Священної Римської імперії;
 - г) проголошення імперії Карла Великого.
3. Своєрідні політичні клуби, що вели постійну боротьбу між собою за вплив на імператора Візантії – це:
 - а) циркові партії;
 - б) політичні партії;
 - в) партії іподрому;
 - г) масонські ложі.
4. Перший хрестовий похід закінчився:
 - а) взяттям хрестоносцями Єрусалиму;
 - б) пограбуванням хрестоносцями Константинополя;
 - в) безрезультатно;
 - г) хрестоносці так і не досягли Святих місць.
5. Однією з причин Столітньої війни стало:
 - а) суперництво французьких і англійських королів через земельні володіння;
 - б) боротьба за владу між двома партіями феодальної знаті в Англії;
 - в) загальне невдоволення багатствами католицької церкви;
 - г) конфлікт з німецьким імператором.
6. «Авіньйонський полон» пап тривав у:
 - а) 1198 – 1216 рр.;
 - б) 1378 – 1417 рр.;
 - в) 1309 – 1377 рр.;

- г) 1310 – 1366 рр.
7. Реконкіста закінчилася у:
- а) 1480 р.;
 - б) 1479 р.;
 - в) 1492 р.;
 - г) 1467 р.
8. Назвіть правителя, який у 1130 р. об'єднав Південну Італію і Сицилію в єдине королівство:
- а) Генріх VI;
 - б) Рожер II;
 - в) Інокентій III;
 - г) Фрідріх II Штауфен.
9. У битві на Косовому полі:
- а) візантійці розгромили військо турок-сельджуків;
 - б) серби зазнали поразки від турок-османів;
 - в) візантійці зазнали поразки від турок-сельджуків;
 - г) серби перемогли турок-османів.
10. Культура Відродження, яка ознаменувалася видатними досягненнями в науці, літературі та мистецтві, зародилася в:
- а) Італії;
 - б) Франції;
 - в) Іспанії;
 - г) Німеччині.

Другий рівень

1. Дайте визначення наступним поняттям:

Аллод – _____

Талья – _____

Віллани – _____

Мітрокомія – _____

2. Зазначте назву і дату прийняття документу, що закріпив за німецькими князями право обирати короля, чеканити монету, стягувати податки.

Відповідь: _____.

3. Встановіть відповідність:

а) 756 – 929 рр.;	1) завоювання Піренейського півострова арабами;
б) 1085 р.;	2) існування Кордовського емірату;
в) 1492 р.;	3) звільнення кастильцями міста Толедо;
г) 711 – 714 рр.;	4) захоплення Гранадського емірату християнами.

Відповідь:

4. Розставте події у хронологічній послідовності:

- а) Ронкальський сейм;
- б) утворення Ломбардської ліги;
- в) Вормський конкордат;
- г) коронація Фрідріха I імператорською короною.

Відповідь:

--	--	--	--

Третій рівень

Дайте розгорнуту відповідь:

1. «Велика Хартія Вольностей» як історичне джерело.
2. Франкське королівство за правління династії Каролінгів: особливості зовнішньої та внутрішньої політики.

ВАРІАНТ 2

Перший рівень

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Римська імперія була поділена на Західну імперію і Східну імперію у:
 - а) 395 р.;
 - б) 455 р.;
 - в) 410 р.;
 - г) 450 р.
2. Норманське завоювання Англії пов'язане з:
 - а) битвою при Пуатьє;
 - б) битвою при Гастінгсі;
 - в) битвою на Каталаунських полях;
 - г) битвою на Косовому полі.
3. Поняття «палата лордів» і «палата общин» відносяться до:
 - а) французьких Генеральних Штатів;
 - б) іспанських кортесів;
 - в) англійського парламенту;
 - г) німецького рейхстагу.
4. В якому році розпалася Франкська імперія:
 - а) 800 р.;
 - б) 1054 р.;
 - в) 962 р.;
 - г) 843 р.
5. Яка подія відбулася раніше?
 - а) повстання Уота Тайлера в Англії;
 - б) поділ церкви на католицьку і православну;
 - в) Сьомий Хрестовий похід;
 - г) створення Іспанської Інквізиції.
6. Для захисту своїх інтересів купці створювали товариства, що називалися:
 - а) гільдії;
 - б) цехи;
 - в) ярмарки;
 - г) профспілки.
7. В якому році було затверджено «Золоту буллу» Карлом IV Люксембурзьким?
 - а) 1354 р.;
 - б) 1356 р.;

- в) 1355 р.;
г) 1358 р.
8. Як називається унія 1439 р., в якій йшлося про об'єднання православної і католицької церков під владою Папи Римського?
- а) Кальмарська;
б) Візантійська;
в) Флорентійська;
г) Римська.
9. Війна Червоної і Білої троянд тривала у:
- а) 1450 – 1480 рр.;
б) 1455 – 1480 рр.;
в) 1455 – 1485 рр.;
г) 1450 – 1485 рр.
10. Одним із напрямків боротьби німецьких правителів із папством у X – XI ст. було:
- а) єпископальна політика;
б) іконоборство;
в) Реформація;
г) фінансова політика.

Другий рівень

1. Дайте визначення наступним поняттям:

Бенефіцій – _____

«Щитові гроші» – _____

Альменда – _____

Хрестові походи – _____

2. Визначте, про яку подію йде мова: Події, які відбувалися у 1209 – 1229 рр. на півдні Франції, спровоковані католицькою церквою та спрямовані на придушення єретичних рухів, увійшли в історію під назвою:

Відповідь: _____.

3. *Встановіть відповідність:*

а) 1256 р.;	1) повстання чомпі у Флоренції;
б) 1378 р.;	2) повстання Кола ді Рієнцо в Римі;
в) 1231 р.;	3) Мельфійські конституції;
г) 1347 р.;	4) урочисте звільнення сервів у Болоньї – «Райський акт».

Відповідь:

4. *Розставте події у хронологічній послідовності:*

- падіння Константинополя і загибель Візантійської імперії;
- правління Костянтина XI Палеолога;
- розгром Константинополя хрестоносцями;
- прихід до влади у Візантії династії Комнінів.

Відповідь:

--	--	--	--

Третій рівень

Дайте розгорнуту відповідь:

- «Золота булла» як історичне джерело.
- Особливості розвитку Франції в XI – XV ст.

ВАРІАНТ 3

Перший рівень

Виберіть одну правильну відповідь:

1. В якому році припинила своє існування Західна Римська імперія?
 - а) у 455 р.;
 - б) у 395 р.;
 - в) у 410 р.;
 - г) у 476 р.
2. «Салічна правда» – це збірник записів звичаєвого права:
 - а) франків;
 - б) норманів;
 - в) вестготів;
 - г) саксів.
3. Яка подія відбулася раніше?
 - а) норманське завоювання Англії;
 - б) винайдення книгодрукування;
 - в) війна Червоної і Білої троянд;
 - г) повстання «Ніка» у Візантії.
4. В якому році відбулася битва при Манцикерті?
 - а) 1071 р.;
 - б) 1081 р.;
 - в) 1091 р.;
 - г) 1077 р.
5. На яких умовах надавався бенефіцій?
 - а) як подарунок короля;
 - б) як спадкове земельне володіння без будь-яких умов;
 - в) як спадкове земельне володіння за військову службу;
 - г) як жалуване земельне володіння за несення військової служби.
6. В якому році відбулося повстання «Жакерія» у Франції?
 - а) 1356 р.;
 - б) 1357 р.;
 - в) 1358 р.;
 - г) 1359 р.
7. Що таке Реконкіста?
 - а) паломництво до Єрусалиму;
 - б) суд і покарання єретиків;

- в) відвоювання християнами раніше захопленої арабами території Піренейського півострова;
 г) рух за створення Італійського королівства.
8. Об'єднання Арагону і Кастилії відбулося у:
 а) 1480 р.;
 б) 1479 р.;
 в) 1492 р.;
 г) 1467 р.
9. Діячами епохи Раннього Відродження були:
 а) П'єр Абеляр, Рожер Бекон;
 б) Фома Аквінський, Франциск Ассизький;
 в) Сандро Боттічеллі, Франческо Петрарка;
 г) Авіценна, Алкуїн.
10. Хто із турецьких султанів зібрав величезну армію і взяв в облогу Константинополь?
 а) Мехмед II;
 б) Баязид;
 в) Осман;
 г) Сулейман.

Другий рівень

1. Дайте визначення наступним поняттям:

Феод – _____

Шеваж – _____

Фригольдери – _____

«Велика схизма» – _____

2. Зазначте назву і дату прийняття документа, що започаткував нормативне закріплення обмеження свавілля абсолютизму в Англії та

відобразив вимоги англійських баронів, лицарів та частково міщан до короля Іоанна Безземельного.

Відповідь: _____.

3. Встановіть відповідність:

а) 1190 р.;	1) початок правління Олексія I Комніна;
б) 1439 р.;	2) битва на Косовому полі;
в) 1081 р.;	3) дата укладення Флорентійської унії;
г) 1389 р.;	4) проголошення незалежності Сербії.

Відповідь:

4. Розставте події у хронологічній послідовності:

- початок міжусобних війн, в результаті яких Кордовський халіфат розпався на 23 дрібних феодальних князівства;
- об'єднання Леона і Кастилії в єдине королівство Кастилія;
- перша висадка арабів на узбережжі Піренейського півострова;
- об'єднання Арагона і Барселонського графства в єдине Арагонське королівство (Каталонія).

Відповідь:

--	--	--	--

Третій рівень

Дайте розгорнуту відповідь:

- «Салічна правда» як історичне джерело.
- Особливості розвитку Англії в XI – XV ст.

ВАРІАНТ 4**Перший рівень**

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Перше варварське королівство в Італії заснував:
 - а) Хлодвіг;
 - б) Одоакр;
 - в) Теодорих;
 - г) Аларіх.
2. В якому році відбулося повстання під проводом Уота Тайлера в Англії?
 - а) 1381 р.;
 - б) 1382 р.;
 - в) 1380 р.;
 - г) 1379 р.
3. Імператора Священної Римської імперії обирали:
 - а) рицарі;
 - б) великі феодали;
 - в) міщани;
 - г) курфюрсти.
4. Назвіть дату утворення Іспанського королівства:
 - а) 1479 р.;
 - б) 1470 р.;
 - в) 1492 р.;
 - г) 1500 р.
5. Інквізицію в Іспанії очолив:
 - а) Генріх VII;
 - б) Людовік XI;
 - в) Томас Торквемада;
 - г) Ізабелла Кастильська.
6. Потребуючи підтримки підданих у конфлікті з Папою Римським, французький король Філіп IV:
 - а) скликав Генеральні штати;
 - б) роздав свої землі рицарям;
 - в) увів нові податки;
 - г) оголосив війну.
7. Книгодрукування винайшов:
 - а) Й. Гуттенберг;
 - б) М. Поло;

- в) Ф. Петрарка;
г) Д. Боккаччо.
8. «Авіньйонський полон» пап тривав у:
а) 1308 – 1378 рр.;
б) 1307 – 1376 рр.;
в) 1309 – 1377 рр.;
г) 1306 – 1366 рр.
9. В якому році була заснована хрестоносцями Латинська імперія?
а) 1099 р.;
б) 1261 р.;
в) 1202 р.;
г) 1204 р.
10. Родова знать у англосаксів називалась:
а) керли;
б) ерли;
в) шерифи;
г) гебури.

Другий рівень

1. Дайте визначення наступним поняттям:

Серви – _____

Боротьба за інвеституру – _____

Альбігойські війни – _____

Емфітевзис – _____

2. Визначте історичну постать: «Хоча я і не король, а всього лише майордом, на мене лягли всі тяготи управління величезною державою. Мені не потрібен безвольний король. Я створив сильне кінне військо, роздавши своїм воїнам землі, і переміг арабів при Пуатьє».

Відповідь: _____.

3. *Встановіть відповідність:*

а) Філіп IV;	1) підписав «Велику хартію вольностей»;
б) Людовік IX;	2) реформування англійської армії, «щитові гроші»;
в) Генріх II
Плантагенет;	3) заборонив в королівському домені міжособні війни;
г) Іоанн Безземельний;	4) скликав Генеральні штати у Франції.

Відповідь:

4. *Розставте події у хронологічній послідовності:*

- а) битва на Косовому полі;
 б) відновлення Візантійської імперії правителями династії Палеологів;
 в) падіння Константинополя, загибель Візантійської імперії;
 г) укладення Флорентійської унії.

Відповідь:

--	--	--	--

Третій рівень

Дайте розгорнуту відповідь:

- «Землеробський закон» як історичне джерело.
- Особливості розвитку Німеччини в XI – XV ст.

ВАРІАНТ 5**Перший рівень**

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Лангобарди вторглися в Італію у:
 - а) 493 р.;
 - б) 507 р.;
 - в) 568 р.;
 - г) 455 р.
2. Які із соціальних груп у більшій мірі впливали на політичний розвиток Венеції і Флоренції?
 - а) купці і банкіри;
 - б) духовенство;
 - в) ремісники;
 - г) феодали-землевласники.
3. Неаполітанське королівство було завойоване:
 - а) Венецією у 1445 р.;
 - б) Арагоном у 1442 р.;
 - в) Римом у 1444 р.;
 - г) Францією у 1440 р..
4. В якому році Візантійська імперія пала під тиском турок-османів?
 - а) 1389 р.;
 - б) 1204 р.;
 - в) 1453 р.;
 - г) 1455 р.
5. Велике військо османів обрушилось на Сербію. Вирішальна битва відбулася на Косовому полі у:
 - а) 1289 р.;
 - б) 1389 р.;
 - в) 1399 р.;
 - г) 1390 р.
6. У Франції «40 днів короля» означало строк, протягом якого:
 - а) заборонено приватні війни між феодалами, які чекали посередництва короля у конфлікті;
 - б) король виносив вирок непокірному феодалу;
 - в) король мав право розшукувати селянина-втікача;
 - г) відбувалися ярмарки, значна частка прибутків від яких надходила до королівської казни.

7. Столітня війна фактично завершилася після:
- зняття облоги Орлеану в 1429 р.;
 - здачі англійцям м. Бордо в 1453 р.;
 - гибелі герцога Бургундського Карла Сміливого у 1477 р.;
 - входження Бретані до складу Франції в 1532 р.
8. Дати 1358 р. і 1381 р. пов'язані з:
- народними повстаннями в Англії і Франції;
 - подіями Столітньої війни;
 - поділом імперії Карла Великого;
 - війною Червоної і Білої троянд.
9. Назвіть варварські королівства, утворені на території Західної Римської імперії:
- Вандальське, Остготське;
 - Франкське, Гунське;
 - Вандальське, Італійське;
 - Вестготське, Арабське.
10. Останній розквіт Візантійської імперії пов'язаний з діяльністю:
- Юстиніана I;
 - Костянтина XI Палеолога;
 - Олексія I Комніна;
 - Михайла VIII Палеолога.

Другий рівень

1. Дайте визначення наступним поняттям:

Генеральні штати – _____

Ганза – _____

Секуляризація – _____

Іконоборчий рух – _____

2. На основі уривку визначте назву і дату прийняття даного документу:
 «Пусть управляющие наши ежегодно к рождеству господню... извещают о всех наших доходах, чтобы мы могли знать, что и сколько мы имеем по отдельным статьям, именно: сколько [вспахано] быками, на которых работают наши погонщики, сколько [пахоты] с мансов, сколько оброков, сколько по долговым обязательствам и штрафов по суду...».

Відповідь: _____.

3. Встановіть відповідність:

а) бенефіцій;	1) королівське дарування у вигляді грамоти, адресованої посадовим особам короля, яким заборонялося вступати на територію феодала для виконання адміністративних, поліцейських або судових функцій;
б) прекарій;	2) акт вступу під заступництво вільного селянина світському магнатові або церкві;
в) комендація;	3) умовне земельне тримання, яке власник передавав у тимчасове користування селянинові на прохання останнього;
г) імунітет;	4) земельне тримання, подароване у довічне користування за умови виконання певних повинностей, найчастіше кінної військової служби.

Відповідь:

4. Розставте події у хронологічній послідовності:

- а) видання «Золотої булли» Карла IV;
- б) утворення Мекленбурзького королівства;
- в) правління Фрідріха I Барбаросси;
- г) спалення Мілана.

Відповідь:

--	--	--	--

Третій рівень

Дайте розгорнуту відповідь:

1. «Капітулярій про помістя» Карла Великого як історичне джерело.
2. Особливості розвитку Північної Італії в XI – XV ст.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Господарство та суспільний лад германців за даними Цезаря і Тацита.
2. Падіння Західної Римської імперії та створення варварських королівств у Західній Європі.
3. Створення Франкської держави. Хлодвіг I (481 – 511 рр.).
4. Господарське життя та суспільний лад франків за даними «Салічної правди».
5. Поділ Франкського королівства при наступниках Хлодвіга I (Хлотарь I, Дагоберт I). Об'єднання країни майордомами Австразії (Піпін I Герістальський).
6. Бенефіційна реформа Карла Мартелла (715 – 741 рр.), її соціальні передумови і наслідки.
7. Франкська монархія Каролінгів та посилення процесу феодалізації.
8. Імперія Карла Великого (768 – 814 рр.): особливості суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку, зовнішня політика.
9. Феодальна вотчина каролінгської епохи. «Капітулярій про маєтки» Карла Великого (800 р.).
10. Візантія за роки правління Юстиніана I (527 – 565 рр.).
11. Візантійська община за «Землеробським законом».
12. Адміністративні та воєнні реформи візантійських імператорів Ісаврійської династії Лева III Ісаврійського та Костянтина V (741 – 775 рр.).
13. Іконоборча політика Лева III Ісаврійського та його наступників (726 – 843 рр.).
14. Особливості правління Македонської династії (867 – 1056 рр.). «Книга Епарха».
15. Набіги арабів, угорців та норманів на Західну Європу у VIII – XI ст.
16. Утвердження феодального ладу в країнах Західної Європи у IX – XI ст. Селянство (основні його категорії). Феодали. Феодальна ієрархія.

17. Політична роздробленість IX – XI ст. у Франції та політика перших Капетингів (Гуго Капет, Роберт II Благочестивий, Генріх I, Філіп I).

18. Суспільний лад та формування феодальних відносин в англосакських королівствах у VI – XI ст.

19. Особливості феодальних відносин в Німеччині (IX – XII ст.).

20. Ключіський рух, боротьба між папами та імператорами за інвеституру та історичні наслідки цієї боротьби.

21. Політичний розвиток Італії у VIII – XI ст.

22. Причини виникнення середньовічних міст в Західній Європі. Наукові теорії виникнення середньовічних міст.

23. Боротьба міст з феодалами за міське самоврядування та міські свободи.

24. Життя та побут середньовічних міст.

25. Виникнення цехів та їх роль у житті міста. Боротьба цехів із патриціатом.

26. Становище учнів і підмайстрів та їх боротьба з майстрами.

27. Розвиток торгівлі і кредитної справи в Західній Європі. Міські торговці. Купецькі об'єднання, гільдії.

28. Передумови і причини хрестових походів. Клермонський собор 1095 р. та початок хрестоносного руху.

29. Перший хрестовий похід (1096 – 1099 рр.) та утворення держав хрестоносців на території Леванту.

30. Духовно-лицарські ордени та їхня діяльність.

31. Другий (1147 – 1149 рр.) та третій (1189 – 1192 рр.) хрестові походи.

32. Четвертий хрестовий похід (1202 – 1204 рр.) та знищення Константинополя хрестоносцями у 1204 р. Виникнення Латинської імперії.

33. Підсумки та значення хрестових походів.

34. Особливості суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку Франції в XI – XV ст.

35. Франція за останніх Капетингів (Людвік VI Товстий (1108 – 1137 рр.), Людвік VII (1137 – 1180 рр.).

36. Правління Філіпа II Августа (1180 – 1223 рр.). Альбігойські війни.

37. Реформи Людовіка IX Святого (1226 – 1270 рр.).
38. Особливості політики Філіпа IV Красивого (1285 – 1314 рр.).
Конфлікт із папством. Скликання Генеральних штатів (1302 р.).
39. Столітня війна 1337 – 1453 рр.: причини, хід, наслідки.
40. Паризьке повстання 1356 – 1358 рр. та Жакерія 1358 р.:
причини, хід, наслідки.
41. Економічний і політичний розвиток Франції у другій
половині XV ст. Людовік XI (1461 – 1483 рр.).
42. Нормандське завоювання Англії та його вплив на розвиток
феодалізму. «Книга Страшного суду».
43. Соціально-економічний розвиток Англії в XI – XII ст.
Становище англійського селянства.
44. Посилення королівської влади в Англії в XI – XII ст.
Правління Генріха I (1100 – 1135 рр.).
45. Реформи Генріха II Плантагенета (1154 – 1189 рр.): хід
проведення та наслідки.
46. Зовнішня і внутрішня політика Іоанна Безземельного (1199 –
1216 рр.). «Велика хартія вольностей».
47. Встановлення баронської олігархії. Громадянська війна 1263
– 1267 рр. та виникнення всестанового англійського парламенту
(1265 р.).
48. Англія у другій половині XIV ст. «Робітниче законодавство»
(ордонанси 1349 р., 1351 р. та 1361 р.). Повстання Уота Тайлера 1381
р. та його історичне значення.
49. Становище англійського селянства у XV ст. «Старе» і «нове»
дворянство (джентрі). Розвиток промисловості і торгівлі.
50. Феодална анархія у XV ст. Повстання Джека Кеда 1450 р.
51. Війна Білої і Червоної Троянд 1455 – 1485 рр.
52. Особливості феодалного розвитку Німеччині в XI – XIII ст.
53. Боротьба Фрідріха I Барбаросси (1152 – 1190 рр.) з Папою
Римським і ломбардськими містами. Крах італійської політики
Фрідріха I.
54. Фрідріх II Штауфен (1212 – 1250 рр.). «Привілеї князям
церкви» 1220 р. «Постанов на користь князів» 1232 р.
55. Походи німецьких феодалів проти полабських і поморських
слов'ян у XII ст.

56. Особливості економічного та політичного розвитку Німеччини у XIV – XV ст.

57. «Золота булла» 1356 р. Карла IV та формування німецького рейхстагу. Виникнення ландтагів.

58. Особливості суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку Північної та Середньої Італії у XI – XII ст.

59. Політична боротьба в середині італійських міст. Гвельфи та гіббеліни.

60. Відмінності в системі управління різних міст-держав Північної та Середньої Італії: купецькі республіки, пополанська республіка, патриціанська республіка.

61. Політичне управління Венеції в XI – XV ст.

62. Політичний устрій Мілану в XI – XV ст.

63. Флоренція у XIII – XV ст. Тиранія Медичі.

64. Папська держава в XI – XII ст. Повстання Арнольда Брешіанського 1147 рр.

65. Правління Інокентія III (1198 – 1216 рр.) та розквіт папства.

66. Римська республіка Кола ді Рієнцо 1347 р.

67. Інквізиція. Боротьба з ересями.

68. Особливості економічного та політичного розвитку Південної Італії в XI – XII ст.: правління норманів.

69. Утворення Сицилійського королівства: правління Рожера II (1130 – 1154 рр.), Генріха VI (1190 – 1196 рр.) та Фрідріха II (1220 – 1250 рр.).

70. Французька окупація другої половини XIII ст. та повстання «Сицилійська вечірня» 1282 р. Утворення Неаполітанського королівства Карла Анжуйського.

71. Неаполітанське королівство за Анжуйської і Арагонської династій. Встановлення влади Арагону у XIV – XV ст.

72. Завоювання арабами Піренейського півострова у VIII ст. та наслідки арабської влади.

73. Реконкіста XI – XIII ст. та її зміст.

74. Особливості політичного та економічного устрою Кастилії та Арагону у XIV – XV ст.

75. Діяльність Іспанської інквізиції.

76. Правління династії Комнінів – останній злет Візантійської могутності. Внутрішня та зовнішня політика Олексія I Комніна (1081 – 1118 рр.). Причини кризи Візантії наприкінці XII ст.
77. Візантія у 1204 – 1282 рр.
78. Відродження Візантії у 1261 р. Особливості пізньовізантійського феодалізму (XIII – середина XV ст.).
79. Турецькі завоювання на Балканах (1352 – 1402 рр.). Падіння Константинополя.
80. Причини та наслідки загибелі Візантійської імперії.
81. Середньовічна церква у VIII – XV ст.
82. «Каролінгське відродження» як етап середньовічної культури.
83. Розвиток середньовічної науки. Середньовічні школи та університети.
84. Становий характер середньовічної культури. Особливості лицарської культури. Героїчний епос.
85. Середньовічна архітектура, скульптура та живопис.
86. Мистецтво Ранняго Відродження.

Навчальне видання

Беззубенко Аліна Володимирівна

Історія середніх віків (V – XV ст.)

Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять

Відповідальний за випуск:

Рябченко О.Л. – доктор історичних наук, професор,
завідувачка кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Комп'ютерна верстка: Жигунова О.О.

Коректор: Жигунова О.О.

Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несуть автори

Підписано до друку. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 4,8

